

INTRODUCCIÓ A LA HISTÒRIA DEL DRET MEDIAMBIENTAL CATALÀ: LA SALUBRITAT DE LES AIGÜES EN LES FONTS JURÍDIQUES DE BARCELONA I TORTOSA A L'EDAT MITJANA I L'EDAT MODERNA¹

Patricia Zambrana Moral
Universitat de Màlaga

Resum

En el present treball ens ocupem de les normes del dret històric de Barcelona i Tortosa dirigides a protegir de manera directa o indirecta les aigües i evitar-ne la contaminació. Ens centrem en la tutela jurídica d'un dels elements que integren el concepte de *medi ambient* tal com el concebem avui dia. Repassem els antecedents en el dret antic i en l'ordenament jurídic romà, el *Liber iudiciorum* per la seva importància en el territori català i les fonts pròpiament catalanes, com les cartes de poblament i franquesa, el *Recognoverunt proceres*, les *Ordinacions d'En Sanctacília*, els *Costums de Tortosa*, així com els *Usatges* i, a l'edat moderna, les Corts de Montsó de 1585 i les de Barcelona de 1564, 1599, 1702 i 1706.

Paraules clau: aigües, medi ambient, contaminació, història del dret ambiental, *Recognoverunt proceres*, *Ordinacions d'En Sanctacília*, *Costums de Tortosa*, Barcelona, Tortosa.

INTRODUCCIÓN A LA HISTORIA DEL DERECHO MEDIOAMBIENTAL CATALÁN: LA SALUBRIDAD DE LAS AGUAS EN LAS FUENTES JURÍDICAS DE BARCELONA Y TORTOSA EN LA EDAD MEDIA Y LA EDAD MODERNA

Resumen

En el presente trabajo nos ocupamos de las normas del derecho histórico de Barcelona y Tortosa dirigidas a proteger de manera directa o indirecta las aguas y evitar su contaminación. Nos centramos en la tutela jurídica de uno de los elementos que integran el

1. El present treball ha estat realitzat en el si dels projectes «Derecho europeo uniforme de contratos marítimos: fundamentos históricos. Implicaciones medioambientales y económicas» (P09-SEJ-4827, Proyecto de Excelencia de la Junta de Andalucía), «Acción urbanizadora y derecho urbanístico romano: ordenación del territorio, urbanismo, vivienda y medio ambiente» (P08-SEJ-3923, Proyecto de Excelencia de la Junta de Andalucía) i «Espacio único de sistemas de información ontológica y tesauros sobre el medio ambiente: ecoturismo» (FFI2008-06080-C03-03, Proyecto I+D del Ministerio de Ciencia y Tecnología).

concepto de *medio ambiente* tal y como lo concebimos hoy en día. Repasamos los antecedentes en el derecho antiguo y en el ordenamiento jurídico romano, el *Liber iudiciorum* por su importancia en el territorio catalán y las fuentes propiamente catalanas, como las cartas de población y franquicia, el *Recognoverunt proceres*, las *Ordinacions d'En Sanctacília*, las *Costums de Tortosa*, así como los *Usatges* y, en la edad moderna, las Cortes de Monzón de 1585 y las de Barcelona de 1564, 1599, 1702 y 1706.

Palabras clave: aguas, medio ambiente, contaminación, historia del derecho ambiental, *Recognoverunt proceres*, *Ordinacions d'En Sanctacília*, *Costums de Tortosa*, Barcelona, Tortosa.

INTRODUCTION TO THE HISTORY OF CATALAN ENVIRONMENTAL
LAW: THE CLEANLINESS OF WATER IN THE LEGAL SOURCES
OF BARCELONA AND TORTOSA IN THE MIDDLE AGES
AND THE MODERN AGE

Abstract

This paper deals with the historical provisions of law in Barcelona and Tortosa addressed directly or indirectly to protecting water and preventing its pollution. It focuses on the legal guardianship of water, one of the elements comprised by the concept of environment as we know it today. A review is made of the antecedents in ancient law and in the Roman legal system, with references to the *Liber Iudiciorum* because of the importance it held in Catalan territory and to specifically Catalan legal sources, such as the charters of settlement and franchise, the *Recognoverunt proceres*, the *Ordinacions d'En Sanctacília*, the *Costums de Tortosa* and the *Usatges*, and in the modern age the *Cortes* or Estates-General of Monzón in 1585 and those of Barcelona in 1564, 1599, 1702 and 1706.

Keywords: water, environment, pollution, history of environmental law, *Recognoverunt proceres*, *Ordinacions d'En Sanctacília*, *Costums de Tortosa*, Barcelona, Tortosa.

INTRODUCTION À L'HISTOIRE DU DROIT ENVIRONNEMENTAL
CATALAN : LA SALUBRITÉ DES EAUX DANS LES SOURCES
JURIDIQUES DE BARCELONE ET TORTOSE AU MOYEN
ÂGE ET À L'ÉPOQUE MODERNE

Résumé

Cet article traite des normes destinées à garantir la protection de l'eau et à en prévenir la pollution dans l'histoire du droit à Barcelone et Tortose. Il se focalise sur la protection juridique de l'un des éléments qui composent la notion d'environnement telle que nous la concevons aujourd'hui. Il fait un retour sur les exemples existants dans le droit antique et le système juridique romain, notamment dans le *Liber Iudiciorum*, du fait de son importance sur le territoire catalan, et dans les sources proprement catalanes, comme

les chartes de peuplement et de franchise, le *Recognoverunt proceres*, les *Ordinacions d'En Sanctaclia*, les *Costums de Tortosa*, ainsi que les *Usatges*, et à l'époque moderne, sur les Cortes tenues à Monzón en 1585 et à Barcelone en 1564, 1599, 1702 et 1706.

Mots-clés : eau, environnement, pollution, histoire du droit de l'environnement, *Recognoverunt proceres*, *Ordinacions d'En Sanctaclia*, *Costums de Tortosa*, Barcelone, Tortose.

1. INTRODUCCIÓ

La tutela del medi ambient² des del punt de vista jurídic és molt recent. El dret ambiental,³ tal com l'entenem avui en dia, és relativament nou, fins al punt que el primer text de caràcter internacional que analitza la problemàtica medi-

2. Sense pretendre conceptualitzar, podem dir, en general, que el medi ambient és tot el que ens envolta i que està integrat per un conjunt variat d'elements i fenòmens: l'aire, el sol, la fauna, la flora, els elements culturals, etc. i, naturalment, l'aigua. La doctrina maneja diferents conceptes de *medi ambient* i d'*ambient* des d'una noció àmplia que inclouria «toda la problemática ecológica general» i «el tema capital de la utilización de los recursos, a disposición del hombre», pròpia dels pronunciaments dels organismes internacionals. Davant la necessitat d'aconseguir una delimitació més estricta i, a la vegada, més operativa que ens reconduiria als «elementos naturales objeto de una protección jurídica específica», de «titularidad común y características dinámicas» (aigua i aire), ens en parla Ramón MARTÍN MATEO, *Tratado de derecho ambiental*, vol. I, Madrid, Trivium, 1991, p. 81-86 (3a ed., revisada i posada al dia: Cizur Menor, Aranzadi, 2003). Altres autors apunten un concepte estricte, reduït exclusivament a allò físic, en contraposició amb un de més ampli que abastaria també elements culturals: José Pascual FERNÁNDEZ GIMENO, Gloria GAMBORINO MARTÍNEZ i María José REYES LÓPEZ, *Derecho ambiental español*, València, Tirant lo Blanch, 2001, p. 29-32. A la dificultat de delimitar el contingut del medi ambient i de concretar el concepte jurídic de *medi ambient*, al·ludia María Encarnación GÓMEZ ROJO, «Precedentes de protección medioambiental en el derecho histórico español de la edad moderna», a Jaime ARANCIBIA MATTAR i José Ignacio MARTÍNEZ ESTAY (coord.), *La primacía de la persona: Estudios en homenaje al profesor Eduardo Soto Kloss*, Santiago de Chile, Legal Publishing i Abeledo Perrot, 2009, p. 641-642. Francesca Llodrà Grimalt, a l'hora de delimitar el contingut del dret ambiental, afirma que, des d'un punt de vista restrictiu, el dret ambiental té com a objecte el control de les pertorbacions que en el medi ambient produeix la contaminació; mentre que, des d'una òptica àmplia, l'objecte és el conjunt d'elements físics, psíquics i socials que condicionen la vida de l'ésser humà, és a dir, totes les circumstàncies físiques, culturals, econòmiques i socials que envolten una persona; vegeu Francesca LLODRÀ GRIMALT, *Lecciones de derecho ambiental civil*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2008, p. 17; Anibal José FALBO, *Derecho ambiental*, La Plata, Librería Editora Platense, 2009, i Catherine ROCHE, *L'essentiel du droit de l'environnement*, París, Gualino, 2009.

3. Martín Mateo opta per la rúbrica «Derecho ambiental» en lloc de la de «Derecho del medio ambiente», «saliedo expresamente al paso de una práctica lingüística poco ortodoxa que utiliza acumulativamente expresiones sinónimas o al menos redundantes, en lo que incide el propio legislador» (Ramón MARTÍN MATEO, *Tratado de derecho ambiental*, p. 80).

ambiental i tracta de donar-hi resposta és la famosa Declaració d'Estocolm de l'any 1972.⁴ Estem davant una matèria de caràcter interdisciplinari en la qual s'imbriquen actualment diferents branques del dret: internacional,⁵ comunitari,⁶ civil,⁷

4. En la Declaració de la Conferència de les Nacions Unides sobre el Medi Ambient Humà d'Estocolm (5-16 de juny de 1972) es conceptualitza el medi ambient com «el conjunt de components físics, químics, biològics i socials capaços de causar efectes directes o indirectes, en un termini curt o llarg, sobre els éssers vius i les activitats humans».

5. Vegeu Tuomas KUOKKANEN, *International law and the environment: Variations on a theme*, La Haia i Londres, Kluwer Law International, 2002; Alexandre KISS, *Los principios generales del derecho del medio ambiente*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1975; Alexandre KISS, *Droit international de l'environnement*, París, Pedone, 1989; Alexandre KISS i Dinah SHELTON, *A Guide to International Environmental Law*, Leiden i Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2007; José JUSTE RUIZ, *Derecho internacional del medio ambiente*, Madrid, McGraw-Hill Interamericana, 1999; Jacques BALLENEGGER, *La pollution en droit international: La responsabilité pour les dommages causés par la pollution transfrontière*, Lausana, Imprimerie Vaudoise, 1975; Allen L. SPRINGER, *The International Law of Pollution*, Westport i Londres, Quorum Books, 1983; Carlos FERNÁNDEZ DE CASADEVANTE ROMANÍ, *La protección del medio ambiente en derecho internacional, derecho comunitario europeo y derecho español*, Vitòria, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, 1992; Patricia JIMÉNEZ DE PARGA y MASEDA, *El principio de prevención en el derecho internacional del medio ambiente*, Madrid, La Ley, 2001; Rosario DOMÍNGUEZ MATÉS, *La protección del medio ambiente en el derecho internacional humanitario*, València, Tirant lo Blanch, 2005, i Trinidad LÁZARO CALVO, *Derecho internacional del medio ambiente*, Barcelona, Atelier, 2005. En matèria d'aigües fluvials i amb perspectiva internacional, es pot consultar el treball de María Teresa PONTE IGLESIAS, *La contaminación fluvial: Cuestiones de responsabilidad internacional*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, Consellería da Presidencia e Administración Pública, Servicio Central de Publicaciones, 1989, i el d'Adela M. AURA y LARIOS DE MEDRANO, *La regulación internacional del agua dulce: Práctica española*, amb pròleg de Carlos Jiménez Piernas, Cizur Menor, Thomson-Aranzadi, 2008.

6. Vegeu Anthony R. ZITO, *Creating environmental policy in the European Union*, Basingstoke, MacMillan, 2000; Alexandre KISS i Dinah SHELTON, *Manual of European Environmental Law*, 2a ed., Cambridge, Grotius, 1997; José Manuel RUIZ-RICO RUIZ, Gerardo RUIZ-RICO RUIZ i Nicolás PÉREZ SOLÁ (coord.), *Derecho ambiental: Análisis jurídico y económico de la normativa medioambiental de la Unión Europea y española. Estado actual y perspectivas de futuro*, València, Tirant lo Blanch, 2007; Enrique ALONSO GARCÍA, *El derecho ambiental de la Comunidad Europea*, Madrid, Fundación Universidad Empresa i Civitas, 1993, 2 vol.; Ludwig KRÄMER, *Derecho ambiental y Tratado de la Comunidad Europea*, trad. de la 3a ed. de Luciano Parejo Alfonso i Ángel Manuel Moreno Molina, Madrid, Marcial Pons, 1999; Agustín GARCÍA URETA (coord.), *Estudios de derecho ambiental europeo*, Bilbao i Pamplona, Pamiela, 2006; Mar CAMPINS i ERITJA i Isabel PONT i CASTEJÓN (coord.), *Perspectives de dret comunitari ambiental*, Bellaterra, Institució Universitària d'Estudis Europeus, 1997; Ángel Manuel MORENO MOLINA, *Derecho comunitario del medio ambiente, marco institucional, regulación sectorial y aplicación en España*, Madrid, Marcial Pons, 2006; Antonio VERCHER NOGUERA, *El derecho europeo medioambiental*, Madrid, Consejo General del Poder Judicial, 2005, i Antonio VERCHER NOGUERA, *El derecho europeo medioambiental: la protección del medio ambiente en la Unión Europea. Aspectos críticos*, Madrid, Consejo General del Poder Judicial, 2008.

7. Esther ALGARRA PRATS, *La defensa jurídico-civil frente a humos, ruidos y otras agresiones a la propiedad y a la persona*, Madrid, McGraw-Hill, 1995; María Ángeles PARRA LUCÁN, *La protección del*

penal,⁸ constitucional,⁹ administratiu¹⁰ i financer.¹¹ Tanmateix, això anterior no impedeix que en el dret històric existeixin normes que, en certa manera, estan dirigides a evitar danys en els elements que integren el medi ambient, tal com el con-

medio ambiente: Orientaciones de la jurisprudencia civil, Madrid, Tecnos, 1992; Raquel LUQUÍN BERGARRECHE, *Mecanismos jurídicos civiles de tutela ambiental*, Navarra, Aranzadi, 2005; l'obra citada de Francesca LLODRÀ GRIMALT, *Lecciones de derecho ambiental civil*; Íñigo Alfonso NAVARRO MENDIZÁBAL, *Las inmisiones y molestias medioambientales: tutela preventiva civil*, Madrid, Dykinson i Universidad Pontificia de Comillas, 1997; José Ignacio HEBRERO ÁLVAREZ, *El aseguramiento de la responsabilidad civil por daños al medio ambiente*, Madrid, Dykinson, 2002; Mercedes ZUBIRI DE SALINAS, *El seguro de responsabilidad civil por daños al medio ambiente*, amb la col·laboració de Carlos González Martínez i pròleg d'Ignacio Quintana Carlo, Elcano (Navarra), Aranzadi, 2005; Ignacio SIERRA GIL DE LA CUESTA (dir.), *Responsabilidad civil medioambiental*, Madrid, Consejo General del Poder Judicial, 2006; Albert RUDA GONZÁLEZ, *El daño ecológico puro: La responsabilidad civil por el deterioro del medio ambiente, con especial atención a la Ley 26/2007, de 23 de octubre, de responsabilidad medioambiental*, amb pròleg de Miquel Martín-Casals, Cizur Menor (Navarra), Thomson-Aranzadi, 2008, i Agustín VIGURI PEREA, *Globalización y defensa del medio ambiente en el derecho privado: Aplicación del principio «quien contamina paga» y régimen de responsabilidad civil objetiva: Derecho español, europeo, norteamericano y japonés*, Madrid, Colegio de Registradores de la Propiedad y Mercantiles de España, 2009.

8. Carlos GRANADOS PÉREZ, *Problemas derivados de la delincuencia medioambiental*, Madrid, Consejo General del Poder Judicial, 2004; Álvaro MENDO ESTRELLA, *El delito ecológico del artículo 325.1 del Código penal*, València, Tirant lo Blanch, 2009; Carlos BLANCO LOZANO, *La protección del medio ambiente en el derecho penal español y comparado*, Granada, Comares, 1997; Manuel CANCIO MELIÁ i Agustín JORGE BARREIRO (coord.), *Estudios sobre la protección penal del medio ambiente en el ordenamiento jurídico español*, Granada, Comares, 2005; Núria MATELLANES RODRÍGUEZ, *Derecho penal del medio ambiente*, Madrid, Iustel, 2008; Juan Antonio MARTOS NÚÑEZ (et al.), *Derecho penal ambiental*, Madrid, Exlibris, 2006; Juan Antonio MARTOS NÚÑEZ, *El delito de contaminación acústica*, Madrid, Iustel, 2010; Antonio MATEOS RODRÍGUEZ-ARIAS, *Derecho penal y protección medioambiental*, Madrid, Colex, 1992; Juan TERRADILLOS BASOCO (ed.), *Derecho penal del medio ambiente*, Madrid, Trotta, 1997, i Cristóbal Javier CANTERO CERQUELLA, *La responsabilidad penal de los funcionarios por delitos ambientales*, amb pròleg d'Agustín Jorge Barreiro i Manuel Cancio Meliá, Madrid, Reus, 2010.

9. Raúl CANOSA USERA, *Constitución y medio ambiente*, Madrid, Dykinson, 2000, i Guillermo ESCOBAR ROCA, *La ordenación constitucional del medio ambiente*, Madrid, Dykinson, 1995.

10. Cfr. Tomás Ramón FERNÁNDEZ, *Estudios de derecho ambiental y urbanístico*, Elcano (Navarra), Aranzadi, 2001; Beatriz SETUAIN MENDÍA, *El saneamiento de las aguas residuales en el ordenamiento español: Régimen jurídico*, Valladolid, Lex Nova, 2002; Eduardo ROCA ROCA, «La contaminación de las aguas públicas (sus problemas y régimen jurídico administrativo)», *Revista General del Derecho*, núm. 336 i 337-338 (octubre-novembre 1972), 28 p. de la separata; Blanca LOZANO CUTANDA, *Derecho ambiental administrativo*, 9a ed., Madrid, Dykinson, 2008 (11a ed.: Madrid, La Ley, 2010); Antonio FORTES MARTÍN, *Vertidos y calidad ambiental de las aguas: regulación jurídico-administrativa*, Barcelona, Atelier, 2005; Blanca LOZANO CUTANDA i Juan Cruz ALLI TURRILLAS, *Administración y legislación ambiental*, 5a ed., Madrid, Dykinson, 2009, i María MARTÍNEZ MARTÍNEZ, *Medioambiente y uso del suelo protegido: Régimen jurídico civil, penal y administrativo*, Madrid, Iustel, 2010.

11. Cfr. Ana YÁBAR STERLING, *Fiscalidad ambiental*, Barcelona, Cedecs, 1998, i Pedro Manuel HERRERA MOLINA, *Derecho tributario ambiental: La introducción del interés ambiental en el ordenamiento tributario*, amb pròleg de Carlos Palao Taboada, Madrid i Barcelona, Marcial Pons, 2000.

cebem avui en dia, i concretament en l'aigua (que és l'objecte del nostre estudi) com un d'aquests elements¹². Des de la més remota antiguitat, l'home ha pres contacte amb el medi que l'envolta, l'ha utilitzat i, sobretot, ha tractat de dominar-lo. Aquesta constant interacció ha provocat contínues agressions i un deteriorament progressiu de dit entorn, fet que ha posat en perill la seva existència.¹³ Quan es desenvoluparen les ciutats, es féu necessari establir certs límits en l'ús (fins aleshores indiscriminat) dels elements naturals i del medi mateix.¹⁴ A partir d'aquest moment, es començà a sentir la necessitat que el dret intervingués per a solucionar conflictes derivats de la concentració de persones en els nuclis urbans (per exemple, el problema dels residus).¹⁵ Tot i que la magnitud del problema de la contaminació aleshores no és comparable amb l'actual, seria un error pensar en la seva inexistència en el món antic.¹⁶

Malgrat que la matèria mediambiental té avui, com hem dit, un caràcter interdisciplinari i es mou entre el dret públic i el dret privat, històricament s'ubicava més aviat en aquest últim (sobretot el dret civil), ja que tractava de protegir interessos i drets particulars (bàsicament el dret de propietat), més que no pas col·lectius, especialment en el dret romà i el dret històric espanyol.¹⁷

12. Vegeu Laura SOLIDORO MARUOTTI, *La tutela dell'ambiente nella sua evoluzione storica: L'esperienza del mondo antico*, Torí, Giappichelli Editore, 2009, en concret, sobre la contaminació de l'aigua en el món antic i el seu règim sancionador, p. 58-66.

13. Cfr. David L. CALLIES, *Historic preservation law in the United States*, Washington, Environmental Law Institute, 2002; Manuel GONZÁLEZ DE MOLINA, *Historia y medio ambiente*, Madrid, Eudema, 1993, i Sergio FEDEROVSKY, *Historia del medio ambiente*, Buenos Aires, Capital Intelectual, 2007.

14. Consulteu Laura SOLIDORO MARUOTTI, *La tutela dell'ambiente nella sua evoluzione storica*, p. 79-81.

15. Vegeu Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, Barcelona, Bosch, 1995, p. 17.

16. Entre els grecs es refereix la història d'Hèracles com el primer cas que revela una consciència del problema ecològic (Paolo FEDELI, *La natura violata: Ecologia e mondo romano*, Palerm, Sellerio, 1990, p. 66).

17. Les primeres solucions als problemes ambientals les proporciona el dret privat, de manera que el dret civil sempre ha estat present en la matèria. Tanmateix, el desenvolupament del dret ambiental va estar presidit per l'aspecte públic i administratiu d'aquest (Francesca LLODRÀ GRIMALT, *Lecciones de derecho ambiental civil*, p. 21). Fernández Gimeno i Gamborino Martínez insisteixen en aquesta mateixa idea, però reconeixen que al costat dels interessos privats apareixia a vegades l'interès públic i el supraindividual, encara que estigués limitat a l'àmbit higiènic sanitari o estètic (José Pascual FERNÁNDEZ GIMENO, Gloria GAMBORINO MARTÍNEZ i María José REYES LÓPEZ, *Derecho ambiental español*, p. 12). Una opinió similar sosté Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 18-19. Cfr. María Encarnación GÓMEZ ROJO, «Precedentes de protección medioambiental», p. 642, i Laura SOLIDORO MARUOTTI, *La tutela dell'ambiente nella sua evoluzione storica*, p. 130-140.

Els primers vestigis de la tutela mediambiental es trobaren en els pobles orientals. Així, en el Codi d'Hammurabi¹⁸ es protegien els animals, ja que es prohibien la seva sobreexplotació i la seva utilització indeguda o negligent,¹⁹ encara que aquestes normes anaven dirigides a defensar la propietat o els animals com a instruments de treball per a l'agricultura, més que no pas l'espècie o els animals en si mateixos com a elements del medi ambient.²⁰ Tanmateix, són escasses les disposicions d'aquest cos legal relacionades amb les aigües²¹ i no n'hi ha cap de relacionada amb la seva contaminació.²²

Major atenció prestà el dret romà, al marge d'altres aspectes mediambientals, a les aigües i la seva protecció davant de la contaminació.²³ Fins i tot hi ha qui as-

18. Achille BOSCHERON, *Babylone et la Bible: Code de Hammourabi et Livre de l'Alliance*, Caen, Imprimerie Charles Valin, 1906, i Rodolphe DARESTE DE LA CHAVANNE, «Le Code babylonien d'Hammourabi», *Nouvelle Revue Historique de Droit Français et Étranger*, núm. XXVII (1903), p. 5-34, i *Nouvelles Études d'Histoire Du Droit*, París, Librairie de la Société du Recueil J.-B. Sirey & du Journal du Palais, Ancienne Maison L. Larose & Forcel, 1906, p. 1-40.

19. Vegeu, per exemple, el Codi d'Hammurabi, apartats 245, 246, 247, 248, 254, 263, 264 i 267 (edició en francès a <<http://www.micheline.ca/doc--1730-hammourabi.htm>> i en anglès a <<http://public.wsu.edu/~dee/MESO/CODE.HTM>>). Vegeu Èxode 21, 37 i 22, 13-14. Resulta interessant la comparació entre l'Èxode i el Codi d'Hammurabi que fa Achille BOSCHERON, *Babylone et la Bible*, p. 27-31.

20. Cfr. Silvia Susana JAQUENOD MARTÍNEZ, *El derecho ambiental y sus principios rectores*, Madrid, Universidad Complutense, 1989, p. 71.

21. Resulta estranya l'escassa importància que dedica el Codi d'Hammurabi a les construccions i instal·lacions de recs, que foren indispensables per a la civilització mesopotàmica. Lara Peinado suposa que el dret consuetudinari es devia ocupar d'aquesta qüestió. La xarxa de séquies i canals derivats dels rius Eufrates i Tigris permetia la prosperitat de l'agricultura, atès que es tractava d'una zona amb escasses pluges. No obstant això, com a conseqüència negativa es produïa una progressiva salinització del sòl (Federico LARA PEINADO, *Código de Hammurabi*, Madrid, Editora Nacional, 1982, p. 66 i 187-188, n. 214).

22. Es tracta de normes concernents als danys ocasionats per l'aigua en les terres de llaurar, pròximes al dret penal. En concret, són quatre els articles del Codi d'Hammurabi que regulen la irrigació dels camps (ap. 53-56). Comenta aquests preceptes Manlio Sargenti en analitzar el règim jurídic de l'aigua en els drets mediterranis. I assenjala que aquest cos legal té com a pressupòsit, a l'hora de sancionar, la negligència o la culpa del propietari de l'heretat de la qual procedeix el menyscabament, i l'acció prevista per a diversos casos de perjudicis ocasionats per l'aigua és una acció de rescabament que es mesura pel dany produït i que només en cas d'insolvència és substituïda per una «expropiació» general dels béns i de la mateixa persona, seguida de la venda destinada a satisfer les demandes dels perjudicats (Manlio SARGENTI, *L'actio aquae pluviae arcendae: Contributo alla dottrina della responsabilità per danno nel diritto romano*, Milà, Giuffrè, 1940, p. 15-16). Dels delictes relatius a l'ús de canals i de problemes hidràulics, en parla Lara Peinado, però adverteix que no hi ha cap al·lusió a la sanció per robar l'aigua destinada al rec, per la qual cosa, en aquests casos, es recorre a les normes consuetudinàries (Federico LARA PEINADO, *Código de Hammurabi*, p. 188-189, n. 223).

23. Sobre les aigües en el dret romà, podem citar els treballs de Georges ALLARD, *Legislation romaine sur les eaux*, tesi doctoral, Lille, Imprimerie L. Danel, 1874, p. 5-72; Alfredo MAZZA, *Dei diritti sulle acque: Manuale teorico pratico*, Roma, Athenaeum, 1913, p. 1-9; Emilio COSTA, *Le acque nel*

senyala que la preocupació dels romans per la puresa de l'aigua i per mantenir la qualitat i la salubritat de les aigües significa tot un sistema de principis i postulats ambientals en la matèria,²⁴ en els quals no entrarem perquè queden fora del nostre objecte d'estudi.²⁵ No obstant això, no podem obviar, per la seva transcendència

diritto romano, Bolonya, Nicola Zanichelli Editore, 1919; i els més recents d'Enrique GÓMEZ ROYO, *El régimen de las aguas en las relaciones de vecindad en Roma*, València, Tirant lo Blanch, 1997; Gabriel M. GEREZ KRAEMER, *El derecho de aguas en Roma*, Madrid, Dykinson, 2008; Gabriel M. GEREZ KRAEMER, «La distinción en España entre las aguas públicas y las aguas privadas desde el derecho romano hasta nuestros días», a Antonio FERNÁNDEZ DE BUJÁN, Gabriel GEREZ KRAEMER i Belén MALAVÉ OSUNA (coed.), *Hacia un derecho administrativo y fiscal romano*, Madrid, Dykinson, 2011, p. 275-285, i María de las Mercedes GARCÍA QUINTAS, «Algunas implicaciones jurídicas de la conducción del agua a la Roma Antigua», *Anuario Jurídico y Económico Escorialense*, núm. XLIV (2011), p. 49-72. Ningú no planteja la qüestió ambiental. Sense entrar en els aspectes jurídics, sí que incideix en el medi ambient l'obra citada de Paolo FEDELI, *La natura violata*. Tan sols un parell de referències a la neteja del clavegueram per a evitar males olors i no perjudicar els aqüeductes fa Alfred-Henri PLOCCQUE, *Du régime legal des eaux servant a l'alimentation de la ville de Rome*, tesi doctoral, París, Typographie de Henri Plon, Imprimeur de l'Empereur, 1868, p. XLII i XLVI. Per contra, dedica en el seu llibre un capítol complet a l'estudi de la contaminació de les aigües en el dret romà José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental: La contaminación de las aguas, canalización de las aguas fecales y la tala ilícita forestal*, Madrid, Edisofer, 2003, p. 19-67. D'una «experiencia administrativa romana de protección de los recursos naturales», ens en parlen Salvador RUIZ i Juan Miguel ALBURQUERQUE, «Algunas notas referentes a la experiencia administrativa romana de protección de los recursos naturales», a Antonio FERNÁNDEZ DE BUJÁN, Gabriel GEREZ KRAEMER i Belén MALAVÉ OSUNA (coed.), *Hacia un derecho administrativo y fiscal romano*, p. 409-426, en particular, respecte a la protecció jurídica de les aigües públiques, p. 422-426.

24. Cfr. José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental*, p. 21.

25. Respecte a aquesta qüestió, es pot consultar el Digest (D.) D., 39, 3, 3, pr. - Ulp., 53 *ad ed.*, sobre la contaminació de les aigües de la finca veïna per causa de la instal·lació de rentadors de tintoreria (*fullonicae*) al costat d'una font en l'heretat pròpia per a conduir fins a aquella altra l'aigua bruta, i D., 43, 20, 1, 27 - Ulp., 70 *ad ed.*, on es prohibeix fer qualsevol cosa en una finca (cavar, podar, edificar, plantar, talar...) que pugui perjudicar (embrutar, corrompre, deteriorar, alterar, espatllar...) l'aigua canalitzada (hem consultat l'edició del Digest de Theodor MOMMSEN i Paul KRUEGER, *Corpus iuris civilis*, 13a ed., vol. I, Berlín, Apud Weidmannos, 1920). En el D., 43, 13, 1, pr. i 1 - Ulp., 68 *ad ed.* hi ha un interdicte específic per a impedir que en els rius públics o en les seves vores es faci o s'introdueixi quelcom que alteri el curs de l'aigua i ocasioni una desviació no autoritzada o una disminució del cabal. En relació amb la protecció de les vores dels rius públics mitjançant l'interdicte «De ripa munienda», cfr. D., 43, 15, 1, pr. - Ulp., 68 *ad ed.* Aquesta protecció es fa extensiva a les vores dels llacs i estanys a D., 43, 15, 1, 6 - Ulp., 68 *ad ed.* Sobre l'obligació de netejar i conservar els aqüeductes, vegeu C. 11, 43 [42], 1; C. 11, 43 [42], 10, i C. 11, 43 [42], 6, 1. Es prohibeix de manera expressa que les legions acampin amb els seus cavalls en els marges dels rius per a evitar que embrutin les aigües (C. 12, 35 [36], 12, i C. Th. 7, 1, 13) (hem seguit l'edició del Codi de Paul KRUEGER, *Corpus iuris civilis*, 11a ed., Berlín, 1954 [reed. anastàtica: vol. II, Hildesheim, Weidmann, 1997], i del Codi teodosià hem seguit l'edició de Theodor Mommsen i Paul Krueger, reed. anastàtica, Hildesheim, Weidmann, 1990). En el D., 43, 24, 11, pr. - Ulp., 71 *ad ed.* trobem un passatge d'Ulpia que sotmet a

en el tema que ens ocupa, que la primera disposició dirigida, de forma tal vegada més directa, a preservar el medi ambient amb base en un interès general més que no pas individual, apareix en el Digest i té com a objecte, precisament, la tutela de les aigües. Es tracta d'un text de les sentències de Paulo que se situa en el títol «De extraordinariis criminibus», en el qual es recull la paraula *contaminaverit*. No s'hi conté una prohibició expressa, ni una sanció concreta, sinó que es considera injúria contra els bons costums tot acte dirigit a llençar fems o embrutar algú amb llot o fang o embrutar les aigües, les canonades i els llacs, i, en general, contaminar en perjudici públic.²⁶

Del que no hi ha dubte és del menyscabament sofert pel medi ambient al llarg de la història. Això no obstant, el nostre objectiu en aquest treball no és constatar aquest fet, sinó analitzar, des del dret històric medieval²⁷ i modern de Barcelona i

l'interdicte «Quod vi aut clam» qui hagi abocat quelcom al pou d'un veí per a corrompre (contaminar) l'aigua i s'entén que ho ha fet de forma violenta o clandestina. Sobre la neteja i la reparació de séquies, canals, preses, fonts, pous, llacs i piscines, vegeu D., 43, 21, 1, pr. - Ulp., 70 *ad ed.*; D., 43, 21, 4 (*Ven. 1 de interd.*); D., 43, 22, 1, 6, 7, 8 i 10 - Ulp., 70 *ad ed.* Quant a la neteja i la reparació de clauvergues, en les quals després ens detindrem, cfr. D., 39, 1, 5, 11 - Ulp., 52 *ad ed.*, i D., 43, 23, 1, pr., 2, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 15 i 16 - Ulp., 71 *ad ed.* Vegeu Fernando BETANCOURT, *El libro anónimo «de interdictis»: Codex Vaticanus Latinus, n° 5766*, Sevilla, Universidad de Sevilla, Secretariado de Publicaciones, 1997. Alguna cosa apunta sobre les servituds relacionades amb l'aigua Ludwig ARNDTS RITTER VON ARNESBERG, *Lehrbuch der Pandekten*, 7a ed., Stuttgart, 1872 (9a ed.: Stuttgart, 1877; reimpr. anastàtica: Frankfurt am Main, 1983; 10a ed.: Stuttgart, 1879; 14a ed.: Stuttgart, 1889; trad. italiana de F. Serafini, Bolonya, 1877-1880, 3 vol.; en concret, vol. 1, 3a ed., Bolonya, Tipi Fava e Garagnani, 1880, p. 392).

26. D., 47, 11, 1, 1 (Paul. 5 *sent.*).

27. Pel que fa a les característiques de l'urbanisme medieval a la zona mediterrània, els problemes d'higiene i la seva repercussió en la salut pública i en el medi ambient, vegeu Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra i Institut d'Estudis Catalans, 2005, p. 174-182. En especial, és interessant la nota 136, relativa a la visió de la medicina de l'Antic Règim sobre l'origen de les malalties epidèmiques i la seva connexió amb les condicions mediambientals, sobretot amb la corrupció de l'aire (més que no pas la de l'aigua), per la combinació de la calor i la humitat. Ribalta recull les idees de Tomás Valeriola sobre la necessitat de netejar els carrers, les places públiques i les cases. Respecte a aquestes últimes, la neteja es resumeix en quatre punts: tenir latrines, no guardar «porqueria corrompida», «no criar animals que causen alguna putrefacció» i no infectar l'aire amb alguna «exhalación maligna». Una altra mesura que es recomanava era evacuar ràpidament les aigües estancades en cas d'inundació. Amb tot, es posa de manifest que a l'Antic Règim s'identificava la policia sanitària amb la higiene i que en cap moment no es va plantejar la possibilitat de reformar la configuració urbana, encara que hi havia consciència de la seva importància. En tot cas, Ribalta conclou que les solucions que s'adoptaven no implicaven una política urbanística de caràcter estructural, sinó simples mesures cojunturals que resultaven ineficaces a l'hora de resoldre i evitar els brots epidèmics, fins al punt que el problema de la higiene a les ciutats es mantingué al llarg dels segles fins que la indústria contemporània assumí el paper de principal agent causant de la contaminació ambiental (Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 180-182).

Tortosa, la tutela jurídica d'un dels seus elements. Així, ens ocupem de les normes concretes dirigides a protegir de manera directa o tangencial les aigües i a evitar-ne la contaminació,²⁸ partint sempre de concepcions actuals, és a dir, del que avui s'entén per *medi ambient* i per *contaminació*.²⁹ Són pocs els que s'han dedicat a aquest tema,³⁰ i els que, abans d'examinar el dret ambiental des de qualsevol punt de vista, s'han detingut en els antecedents històrics, bàsicament s'han limitat a l'ordenament jurídic romà o al dret històric castellà, i han obviat, entre altres, el dret històric català.³¹ En qualsevol cas, l'estudi històric de les aigües s'ha fet

28. S'entén per *contaminació* «la acción y el efecto de introducir materias o formas de energía, o inducir condiciones en el agua que, de modo directo, o indirecto, impliquen una alteración perjudicial de su calidad en relación con los usos posteriores, con la salud humana, o con los ecosistemas acuáticos o terrestres directamente asociados a los acuáticos; causen daños a los bienes; y deterioren o dificulten el disfrute y los usos del medio ambiente» (art. 93 del Reial decret legislatiu 1/2001, de 20 de juliol, pel qual s'aprova el text refós de la Llei d'aigües, en la seva redacció donada per la Llei 62/2003, de 30 de desembre).

29. Històricament, no es pot parlar d'un dret ambiental, sinó que les normes que recollim i que, des d'una perspectiva actual, ens semblen clarament mediambientals, s'ubicaven en altres sectors de l'ordenament jurídic (ordenació del territori, urbanisme, sanitat, propietat, servitud, relacions de veïnatge...), o bé obeïen a diferents motivacions i fins i tot a interessos econòmics. Cfr. Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 16 i 22.

30. Com afirma Gerez Kraemer, això no és estrany, ja que en el nostre propi ordenament, i fins a la Llei del 1866, les aigües no tenien una normativa específica i autònoma malgrat la seva importància (Gabriel M. GEREZ KRAEMER, *El derecho de aguas en Roma*, p. 18). Per contra, Francisco Javier Teira Vilar considera que «la regulación de la conducta humana respecto al agua debe ser tan antigua como la misma existencia del hombre sobre la tierra, pues éste precisa indudablemente de aquella por naturaleza, y si bien en algún momento la relación de sujeto a objeto pudiera ser libre, y lo fuese, no tardaría en quedar sometida a normas, cuando menos al hacerse sedentario el hombre, y hallar en el agua posibilidades de utilización no solo personales, sino también agrarias, esto es económicas». Tanmateix, sí que apunta el caràcter bàsicament local de les antigues regulacions jurídiques en la matèria. Vegeu Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida (siglos XII a XVIII)*, amb pròleg de Josep M. Font i Rius, Barcelona, Universidad de Barcelona, Facultad de Derecho, Cátedra de Historia del Derecho Español, 1977, p. 17-18.

31. Vegeu, per exemple, els treballs de Silvia Susana JAQUENOD MARTÍNEZ, *El derecho ambiental y sus principios rectores*, p. 69-92; Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 16-31; José Pascual FERNÁNDEZ GIMENO, Gloria GAMBORINO MARTÍNEZ i María José REYES LÓPEZ, *Derecho ambiental español*, p. 11-14, i José Luis ZAMORA MANZANO, *Precedentes romanos sobre el derecho ambiental*, p. 87-93. Tots aquests treballs analitzen, en les pàgines indicades, l'evolució històrica del dret ambiental, però no citen cap font catalana. Sí que fa referència a algunes disposicions del dret històric català M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas. Malos usos y contaminación en el derecho andalusí», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. LXXVI (2006), p. 323-407. Al·ludeix a la importància de la normativa hidràulica espanyola, pels nombrosos rius i cabals d'aigua existents a la Península, Alfredo Mazza, el qual menciona la legislació catalana però sense apuntar cap norma concreta (Alfredo MAZZA, *Dei diritti sulle acque*, p. 41). Per la seva banda, Gerez Kraemer estudia de forma escaçada la tradició jurídica espanyola en

normalment des del punt de vista administratiu i econòmic, sobretot en relació amb el seu aprofitament,³² en especial per a l'agricultura, i s'ha limitat al rec³³ o a séquies concretes,³⁴ sense atendre, amb algunes excepcions, la seva salubritat.

matèria d'aigües des de la diferència entre aigües públiques i aigües privades, però tan sols es deté en els drets castellà i valencià (Gabriel M. GEREZ KRAEMER, «La distinción en España entre las aguas públicas y las aguas privadas», p. 278-285). Centrada en el dret català, bé que al marge del dret ambiental (almenys directament), sí que resulta de consulta obligada la completa i documentada obra, esmentada abans, de Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, en la qual l'autor examina de manera detallada el règim de les aigües a l'horta ilerdense. S'ocupa de la titularitat dels drets, de l'administració (règim i organització), de la gestió eficient del servei de subministrament (construcció i manteniment de séquies, aprofitaments i policia) i dels aspectes processals i financers.

32. Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», a *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de nova planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, Barcelona-Lleida, 7-12 setembre del 2000, Actes*, vol. 1, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona, 2003, p. 539-555. Riu es basa, sobretot, en ordenances municipals i cartes de poblament i reconeix que ningú ha investigat en els arxius de textos medievals referents a les aigües (p. 539).

33. Sobre l'aprofitament de l'aigua per al rec (origen del dret a l'ús, regulació i prestacions per als agricultors), vegeu Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 245-294 i 320-323. Quant al rec de l'horta, la construcció de noves séquies i la reorganització dels recs, consulteu Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 548-551. Cfr. Jean Pierre CUVILLIER, «L'irrigation dans la Catalogne médiévale et moderne», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 20 (1984), p. 145-187; Maurice AYMARD, *Irrigations du Midi de l'Espagne: études sur les grands travaux hydrauliques et le régime administratif des arrosages de cette contrée*, París, 1964; Joaquín CERDÁ RUIZ-FUNES, «Características histórico-jurídicas de los riegos», a *El libro de la huerta de Murcia*, Múrcia, Ayuntamiento de Murcia, 1973, i a *Estudios sobre instituciones jurídicas medievales de Murcia y su Reino*, Múrcia, Academia de Alfonso X el Sabio, 1987, p. 487-504; Ramón GARRABOU SEGURA i José Manuel NAREDO PÉREZ (ed.), *El agua en los sistemas agrarios: Una perspectiva histórica*, Madrid, Fundación Argenteria i Visor Distribuciones, 1999; A. LLAURADÓ, *Tratado de aguas y riegos*, Madrid, Imprenta de Moreno y Rojas, 1884, 2 vol.; José Ángel SESMA MUÑOZ (et al.), *Agua y paisaje social en el Aragón medieval: Los regadíos del río Aguasvivas en la edad media*, Saragossa, Confederación Hidrográfica del Ebro, 2001; Miquel BARCELÓ (coord.), *The design of irrigation systems in al-Andalus*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1998; T. F. GLICK, *Regadío y sociedad en la Valencia medieval*, València, 1988, i A. LÓPEZ GÓMEZ, *Estudios sobre los regadíos valencianos*, València, Universitat de València, 1989. Vegeu Jesús LALINDE ABADÍA, «La consideración jurídica de las aguas en el derecho medieval hispánico», *Anales de la Facultad de Derecho de la Universidad de La Laguna*, núm. VI (1965), p. 43-94.

34. Cfr. Rafael TASSO YZQUIERDO, *Algunos datos sobre la historia, descripción y actuación de la Acequia Real del Júcar*, València, 1945 (2a ed.: 1964); Miguel GUAL CAMARENA, *Estudio histórico-geográfico sobre la Acequia Real del Júcar*, València, Instituto de Geografía, Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación Provincial de Valencia i Acequia Real del Júcar, 1979; Juan BELANDO, *Estudio sobre el río Segura y la huerta de Murcia*, Múrcia, 1878; Pedro DELGADO, *La real acequia del Jarama*, Madrid, Ministerio de Obras Públicas, Transportes y Medio Ambiente, Centro de Publicaciones, 1995, 2 vol.

Tenint en compte la importància del dret visigot i, en concret, del *Liber iudiciorum*³⁵ en el territori català, repassarem algunes disposicions d'aquest cos legal relacionades amb la matèria que ens ocupa abans d'analitzar les fonts catalanes pròpiament dites. Es prestava atenció als grans rius (aquells en els quals entraven els salmons o altres peixos de mar, o que eren navegables amb fins comercials) i s'establia que no podien ser tancats per ningú de manera que s'impedís el seu aprofitament per altres persones.

Tanmateix, sí que era permès encerclar-los amb una tanca fins a la meitat allà on l'aigua tingués més força, de manera que quedés lliure l'altra meitat per a l'ús dels altres. L'incompliment d'aquesta disposició es castigava amb la demolició de la tanca i amb una multa de deu sous si es tractava d'un home de condició noble, i de cinc sous i cinquanta assots si l'home era de condició social inferior.

Quan hi havia un home a cada costat del riu, aquest no s'acotava fins que cada un demostrés que anava a encerclar la seva meitat, però un havia de tancar la meitat de dalt i l'altre, la de baix, amb la qual cosa deixaven que el riu passés pel mig. El tancament s'havia de fer, en tot cas, de manera que es permetés el pas de les naus i de les xarxes de pesca. Si un senyor o un jutge demolia la tanca que s'havia aixecat, havia de pagar deu sous al seu propietari; si qui el destruïa era un home lliure, la sanció era de cinc sous i cinquanta assots, i si era un serf, rebia cent assots.³⁶ Tot i que en aquesta disposició es tractava de protegir el dret de tots a utilitzar el riu amb objectius econòmics (pesca o transport de mercaderies), podem intuir-hi una tutela indirecta de la riquesa piscícola del riu i del medi fluvial en general.

Menor impacte ambiental tingué el precepte que assenyalava que qui destruïa un molí³⁷ o una presa tenia trenta dies per a tornar a construir-lo i reparar el

35. Hem utilitzat la versió del jutge Bonsom de Barcelona, de l'any 1011. No es tracta d'una transcripció literal del *Liber*, sinó que incorpora idees pròpies i elements del dret del seu entorn, de manera que delimita aspectes que havien quedat en desús a la Catalunya del segle XI (*Liber iudicum popularis: Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, edició a cura de Jesús Alturo, Joan Bellés, Josep M. Font i Rius, Yolanda García i Anscari M. Mundó, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2003). Una altra edició que hem seguit és la dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I, Madrid, Imprenta de la Publicidad, 1847. Així mateix, hem consultat la traducció catalana moderna del *Liber* (versió crítica de Karl Zeumer): *Llibre dels judicis: Traducció catalana moderna del Liber iudiciorum*, edició a cura de Joan Bellés i Sallent, amb la col·laboració de Jesús Alturo, Josep M. Font i Rius, Anscari M. Mundó i Alexandre Olivar, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2008. Vegeu Anscari M. MUNDÓ, «El "Liber iudiciorum" a Catalunya», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1991, p. 13-22, i sobre el *Liber iudicum popularis*, p. 19.

36. *Liber iudiciorum*, VIII, 4, 29 (p. 61 en l'edició dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I; p. 548-549 en l'edició del jutge Bonsom, i p. 256 en la traducció catalana de Joan Bellés).

37. Sobre l'evolució històrica dels molins, vegeu Andreas WÄCKE, «Molinos y tahonas: evolución histórica y derecho romano», a *Liber Amicorum Juan Miquel: Estudios romanísticos con motivo*

dany i, a més, havia de pagar una multa de vint sous. Si no ho feia en el termini previst, la multa es duplicava i se li imposava una pena corporal de cent assots. El mateix es disposava per a qui destruïa una bassa d'aigua, i si era un serf, havia de reparar els danys i rebia cent assots.³⁸ L'escassetat de pluja i els períodes de sequera obligaren a regular el furt d'aigua, ja que d'aquesta depenien el rec i l'èxit de les collites, al marge de les conseqüències ambientals. Si algú robava aigua o desviava el curs del riu amb engany, era sancionat amb un sou per cada quatre hores del dia que la feia córrer per un altre costat. Si la quantitat furtada era petita, la multa es reduïa a un terç d'un sou per cada quatre hores, i havia de tornar-la a qui legítimament pertanyia. Quan l'autor del delictes era un serf, la pena pecuniària se substituïa per una pena corporal de cent o de cinquanta assots segons la quantitat d'aigua furtada.³⁹ Així mateix, es protegien els molins, ja que els qui prenien *ferros* o altres peces es castigaven amb la devolució d'allò robat, la sanció corresponent al furt i cent assots.⁴⁰

Si entrem en el dret català pròpiament dit, creiem necessari fer referència a les cartes de poblament i franquesa.⁴¹ Entre les seves modalitats, hi havia les que fixaven establiments agraris col·lectius, en les quals la concessió no solament comprenia el sòl cultivable, sinó també els béns d'ús comú, com les aigües, els prats i els boscos.⁴² Quelcom semblant succeïa amb les que anaven dirigides a crear establi-

de su emeritazgo, edició a cura de José L. Linares, Tomàs de Montagut, Encarnació Ricart i Victoria Sansón, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2006, p. 1051-1086. Quant a la importància dels molins hidràulics a l'edat mitjana, vegeu M. Elisa ÁLVAREZ LLOPIS, «Molinos hidráulicos en Cantabria, siglos X al XIII», a *El Fuero de Santander y su época: Actas del Congreso conmemorativo de su VIII centenario*, Santander, Diputación Regional de Cantabria, Ayuntamiento de Santander, Universidad de Cantabria i Ediciones de Librería Estvdio, 1989, p. 411-423. Respecte a l'activitat industrial dels molins a Lleida, cfr. Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 52-57, 294-303 i 323-325.

38. *Liber iudiciorum*, VIII, 4, 30 (p. 62 en l'edició dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I; p. 549 en l'edició del jutge Bonsom, i p. 256-257 en la traducció catalana de Joan Bellés).

39. *Liber iudiciorum*, VIII, 4, 31 (p. 62 en l'edició dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I; p. 549 en l'edició del jutge Bonsom, i p. 257 en la traducció catalana de Joan Bellés).

40. *Liber iudiciorum*, VII, 2, 12 (p. 51 en l'edició dels *Códigos españoles concordados y anotados*, vol. I; p. 514 en l'edició del jutge Bonsom, i p. 257 en la traducció catalana de Joan Bellés).

41. Sobre el concepte i la significació de les cartes de poblament i de franquesa, vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. II, *Estudio: Apéndice al vol. I*, Madrid i Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Geografía, Etnología e Historia, 1983, p. 3-65. Sobre la trajectòria històrica de la concessió de les cartes de poblament i de franquesa, consulteu les p. 67-153.

42. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, *Textos*, Madrid i Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Jerónimo Zurita, Escuela de Estudios Medievales, 1969, p. XXIV. Desenvolupa aquesta modalitat Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Catalunya*, vol. II, p. 184-206.

ments rurals o veïnals amb el propòsit d'establir-hi una autèntica comunitat veïnal, més enllà d'una vila o un poblat.⁴³ Així, dites cartes de poblament i de franquesa contenen disposicions sobre l'ús i l'aprofitament de les aigües (incloent-hi la pesca) i d'altres béns comunals que eren invocats en plets fins i tot als segles XVIII i XIX.⁴⁴

No trobem res respecte a la contaminació. Recollim alguns exemples que evidencien això anterior i que resulten il·lustratius encara que es tracti de documents de territoris que no formen part de l'objecte d'estudi d'aquest treball. Així, el juny del 1182 Alfons I atorgà cartes de franquesa als habitants de Puigcerdà per les quals els concedia el lliure ús de les pastures, la llenya i les aigües del terme, sense límit de cap mena i per a l'ús que estimessin oportú.⁴⁵ En el mateix sentit es pronunciaven la carta de poblament i franquesa dispensada el 26 de desembre de 1225 per Nuño Sanç, comte de Rosselló i Cerdanya, als pobladors de Bellver, al Baridà, per la qual els permetia el lliure aprofitament d'aigües i boscos,⁴⁶ i la carta de franqueses que concedí el 19 d'abril de 1250 Roger, comte de Foix i vescomte de Castellbò, als habitants de Meranges, en termes idèntics respecte a l'aprofitament d'aigües i boscos, encara que en aquest cas s'especificava que s'havien de respectar les servituds.⁴⁷

Per la seva part, la carta de poblament atorgada per Jaume I el 21 de juny de 1267 als pobladors de Figueres, ordenava, entre altres serveis veïnals, el règim de rec.⁴⁸ A Canet, feu nobiliari proper a la desembocadura del riu Tet, el 1244 el tutor dels fills menors de Ramon de Canet concedí als habitants de la vila una carta de franqueses per la qual es fixava, entre altres aspectes, l'aprofitament de les aigües

43. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. XXV, i Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. II, p. 206-215.

44. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. XLIII.

45. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 233-235. Un privilegi del 1181 autoritzava la vila de Puigcerdà a prendre l'aigua d'on fos necessari per a conduir-la a la localitat (Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 542).

46. Cfr. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 353-355, i Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 544.

47. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 427-428. Cfr. Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 544.

48. Vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 464-467. Tots els veïns podien utilitzar la quantitat necessària d'aigua per a regar els cereals, les vinyes i els horts, però cada veí només podia retenir l'aigua durant un dia a la setmana i havia de distribuir-la correlativament, a més que havia d'entregar al rei una lleuda de cebes, cols i altres herbes o hortalisses (Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 544).

de rec. Vint anys després, el seu successor en el senyoriu concedia un privilegi més ampli i favorable als veïns, sobretot en relació amb l'aprofitament dels béns comunals.⁴⁹ El vescomte Arnau de Castellbò signà el 9 de gener de 1196 la carta de concessió perpètua a tots els habitants de Castellbò de tots els boscos, pastures, herbes, aigües, molins, prats, etcètera de la localitat.⁵⁰ En la carta de poblament dispensada per Pons de Rigaldo, mestre del Temple, el 25 de novembre de 1205, es feia donació als habitants de Batea dels aprofitaments comunals del terme, entre els quals s'inclouien les aigües i els aqüeductes.⁵¹

De la mateixa manera, les cartes de poblament catalanes solien regular alguns aspectes relatius a l'ús, l'aprofitament i la utilització de les séquies, però no tractaven la seva neteja.⁵² Normalment, la séquia tenia com a finalitat el rec de les terres.⁵³ Ermengol VII, comte d'Urgell, en la carta de poblament atorgada als habitants de Menàrguens el desembre del 1163 feia lliure donació del castell, del qual

49. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 632.

50. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 281-282. Font i Rius indica que «el señalamiento de un ámbito geográfico para el ejercicio de los aprovechamientos comunales por los vecinos de la villa, adquiere el significado relevante de identificarse prácticamente con todo el valle, es decir, el dominio señorial de Castellbó, contribuyendo a la consolidación de la villa como cabeza del vizcondado, aspecto que, en tiempos modernos, ha resurgido en cierto modo en la formulación oficial del término municipal» (Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 652).

51. Cfr. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 301-303.

52. Solia haver-hi uns oficials encarregats d'inspeccionar la neteja de les séquies. Aquesta missió corresponia a Lleida als visors o «vehedores del escombe». El «sequier» era l'òrgan bàsic d'administració i els «tancadors» vigilaven l'estat de conservació de les séquies i el curs de l'aigua (Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 170-172 i 240-241). Segons Riu, el sequier era el responsable de la neteja i la conservació en perfecte ús de les séquies (Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 549). A Múrcia, era potestat del Consell la designació anual dels diferents oficials, com els sequiers, els sobresequiers i els homes bons encarregats d'ordenar i inspeccionar la neteja anual de séquies, assarbs i assarbets. En el Llibre de l'aigua es determinava que l'home que prengués aigua que no fos seva seria castigat pel sobresequier i hauria de pagar una calònia (Joaquín CERDÀ RUIZ-FUNES, «Características histórico-jurídicas de los riegos», p. 486-797). Aquest tipus d'oficials ja existien en l'Espanya musulmana. Respecte del càrrec de sobresequier i la seva falta d'uniformitat, consulteu María Teresa de DIEGO VELASCO, «Las ordenanzas de las aguas de Granada», *En la España Medieval*, núm. 4 (1984), p. 254.

53. Explica de manera detallada l'estructura tècnica i el funcionament de la xarxa hidràulica del pla de Lleida, de la qual la séquia és l'eix, Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 57-65. Quant a la construcció i l'evolució de la xarxa de séquies, abans i després de la Reconquesta, vegeu-ne les p. 77-97, i sobre el canvi de titularitat, que transforma la propietat privada de les séquies en propietat pública detentada per la comunitat ciutadana de Lleida, vegeu-ne les p. 97-109. La carta de poblament de Lleida també contenia la donació de «fuentes y aguas», i en aquesta donació Teira entén incloses les séquies (p. 91). Vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 129-132.

assenyalava els límits, amb les seves terres i pertinences, a canvi de la prestació del delme i les primícies, i els assignava un lot individual de terra de cultiu subjecte a un cens anual i amb dret a l'ús de la séquia. El comte es reservava la justícia dominical i els molins.⁵⁴ El gener del 1165 Alfons I concedia als habitants d'Horta una carta de poblament per la qual els feia donació dels castells dels termes d'Horta i Bene amb la finalitat que fossin repoblats i edificats, i cultivades les seves terres. A més, els atorgava els furs de Saragossa i hi incloïa diverses disposicions sobre seguretat del tràfic, responsabilitat civil i criminal dels nous pobladors, règim de les séquies, elecció de funcionaris i exempció de lleuda i peatge.⁵⁵ Igualment, Alfons I dispensà l'abril del 1185 als habitants de Vilagrassa una carta de poblament per la qual, entre altres qüestions, els concedia la possessió de les seves cases, terres i horts, a canvi d'un cens anual, i l'aprofitament de pastures, boscos i séquies de rec. En concret, els veïns podien utilitzar l'aigua per al rec dos dies i dues nits per setmana (dimecres i dissabte), tot i que aquest ús es podia ampliar si era necessari i no s'ocasionaven danys a ningú.⁵⁶ D'aquesta manera es garantia un ús equitatiu de l'aigua i que tots hi tinguessin accés.

2. LA SALUBRITAT DE LES AIGÜES EN EL DRET DE BARCELONA I TORTOSA

En el dret històric de Barcelona i Tortosa descobrim normes disperses en què es protegeixen les aigües i s'intueix certa finalitat de tutela mediambiental, tot i que sigui de manera indirecta o tangencial en relació amb la defensa d'altres interessos. La majoria de les disposicions es troben en l'àmbit de les servituds i es dirigeixen a regular l'ús i el gaudi de l'aigua, sobretot per a garantir el rec i per a evitar-ne el malbaratament o que algú la utilitzi sense dret tot perjudicant tercers. També hi ha normes relacionades amb la prohibició d'embrutar les aigües, amb la neteja, el condicionament i el manteniment de canals, lleres, séquies i, especialment, latrines i clavegueres, amb la pesca i, indirectament, amb la protecció de la fauna.

54. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. 1, p. 179-180. Cfr. Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 543.

55. Vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. 1, p. 184-185.

56. Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. 1, p. 243-245. La comenta Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 543-544. Riu indica que és el text més explícit que coneixem sobre el règim d'aprofitament de les aigües en poblacions catalanes fins a la darrerria del segle XII. S'hi concreta l'amplària i la longitud dels horts.

Dins les fonts del dret barcelonès, cal recordar que Pere II el Gran (Pere III d'Aragó) concedí a Barcelona un privilegi pel qual confirmava els usos i costums de la ciutat: és el document conegut com a *Recognoverunt proceres*.⁵⁷ S'hi establí el manteniment dels antics privilegis relatius al dret d'utilitzar i gaudir l'aigua per al rec procedent del rec Comtal, sense cap retribució. Els qui no gaudien d'aquests privilegis havien de comprar l'aigua o arribar a un acord amb el batlle reial, ja que, si no, els molins eren enderrocats.⁵⁸ El motiu era que la referida séquia pertanyia a la Corona i qui en fes un ús indegut hauria de pagar multes elevades. D'altra banda, si algú tenia sobre la finca d'altri un canal per a passar-hi l'aigua i l'ensorrava, després no podia tornar-lo a construir perquè s'entenia que havia perdut la servitud.⁵⁹ Certa repercussió en la salut pública tenia la prohibició de fer una latrina prop de la paret del veí, excepte si es construïa una altra paret amb bons materials i un pam i mig de ciment, i amb una altura fins on poguessin arribar les immundícies i les aigües fecals.⁶⁰

57. «De las consuetuds de Barcelona, vulgarment ditas lo Recognoverunt proceres. Pere Segon en lo Privilegi concedit a la ciutat de Barcelona. Dat en Barcelona a 3 dels idus de Ianer 1283» (en endavant *Recognoverunt proceres*), a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, *Pragmaticas y altres drets de Catalunya*, I, 13, 1 (Barcelona, 1704; reed. anastàtica: Barcelona, Base, 1973, p. 39-51). Hem consultat també *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, ed. anastàtica amb un documentat «Estudi introductori» de Josep Maria Font i Rius, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1988, f. 277v-286v, p. 632-650 de l'ed. anastàtica. També es recull a *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, edició preparada per Antonio M. Aragó i Mercedes Costa sota la direcció de Federico Udina Martorell, Barcelona, Imprenta Vda. de Fidel Rodríguez Ferrán, 1971, «Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón», vol. XLIII, p. 8-17. Aquí es parla del privilegi pel qual el rei Pere el Gran i el príncep primogènit confirmen els usos i costums de la ciutat, compilats sota el títol *Recognoverunt proceres*, i es daten l'11 de gener de 1284. Aquesta mateixa data és la que apunta Jesús LALINDE ABADÍA, «Recognoverunt proceres», a *Documentos jurídicos de la història de Catalunya*, p. 163-171, *ad casum* p. 163.

58. *Recognoverunt proceres*, 92 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, I, 13, 1, p. 48; *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 284r-284v, p. 645-646 de l'ed. anastàtica, i *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 14).

59. *Recognoverunt proceres*, 61 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, I, 13, 1, p. 45; *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 282r, p. 641 de l'ed. anastàtica, i *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 14). Martínez Almira fa una interpretació *a contrario sensu* i intueix aquí una limitació per a «levantar o modificar libremente cualquier conducción o cañería sobre la que haya un derecho de uso previo». També relaciona aquesta disposició amb el dany que puguin ocasionar certes conduccions que portin aigües fecals o impures a zones pròximes a la mesquita. Si aquestes construccions ocasionaven perjudicis, eren prohibides i inclús enderrocades a càrrec del causant del dany. Per a Martínez Almira, aquesta responsabilitat s'exigia en diferents ordenaments jurídics de l'època i refereix expressament el *Recognoverunt proceres* (M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 340).

60. *Recognoverunt proceres*, 65 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, I, 13, 1, p. 45; *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 282r, p. 641 de l'ed. anastàtica, i *Privilegios*

En els costums de la ciutat de Barcelona sobre les servituds urbanes i rústiques, coneguts com a *Ordinacions d'En Sanctacília*,⁶¹ es recollien diverses disposicions relacionades amb les aigües, si bé sense relació, almenys directa, amb la protecció d'aquestes davant de la contaminació. El que es regulava eren les servituds, i es tractava de garantir els drets dels propietaris de les finques confrontants en el marc de les relacions de veïnatge respecte de possibles danys o immissions.⁶² Amb caràcter

reales concedidos a la ciudad de Barcelona, p. 14). En alguns furs medievals castellans també es prestava atenció a les latrines. Per exemple, en el Fur de Béjar, el qui tenia una latrina descoberta a la vista havia de pagar cinc maravedís diaris fins que la cobria (Fur de Béjar, 412; vegeu Juan GUTIÉRREZ CUADRADO (ed.), *Fuero de Béjar*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1974, p. 95). Quan de la latrina sortien males olors al carrer o a casa dels veïns, el seu propietari havia de ser avisat i, si no ho evitava en un termini de tres dies, havia de pagar un maravedí diari fins que solucionava el problema. Per aquest fet, el mostassaf podia agafar penyores i repartir-se-les amb el demandant (Fur de Béjar, 413; edició de Juan Gutiérrez Cuadrado, p. 95).

61. «Consuetuds de la ciutat de Barcelona, sobre las servituds de las casas, e honors, vulgarment ditas den Sanctacília» (en endavant *Ordinacions d'En Sanctacília*), a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 93-98, i a *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r-309v, p. 699-706 de l'ed. anastàtica. Cfr. *Constituciones de Sanctacília, o costumbres de la ciudad de Barcelona sobre las servidumbres de los predios rústicos y urbanos, con la adición de algunos capítulos de los privilegios conocidos bajo el nombre del Recognoverunt proceres relativos a las mismas servidumbres y añadidas con el arte de edificar sin agravio del vecino; o sea: prontuario jurídico y elementos prácticos para ejercer este arte escrito por el Dr. Poncio Cabanach, abogado de la Audiencia de Cataluña*, Girona, Imprenta i Librería de Joaquín Grases, 1841 (en endavant *Prontuario*). El *Prontuario* conté les regles sobre com s'ha de construir a la ciutat de Barcelona sense causar perjudicis als veïns i comenta algunes disposicions de les *Ordinacions d'En Sanctacília*. Consulteu Jesús LALINDE ABADÍA, «Ordinacions d'En Sanctacília», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, p. 173-181. Quant a la importància de les referides *Ordinacions* i la seva relació amb el *Recognoverunt proceres*, vegeu Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 33-38, el qual menciona diferents edicions i manuscrits en les p. 35-37, n. 24 i 25.

62. D'aquestes immissions, ens interessarien les de l'aigua. Sobre les immissions com un problema natural en la convivència urbana i la seva connexió amb l'urbanisme a través de les relacions de veïnatge, consulteu Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 19-23 i 133-141, on estan més desenvolupades i on s'exposa el concepte d'*immissió* a partir de l'experiència jurídica del dret romà clàssic. El text bàsic és D., 8, 5, 8, 5 - Ulp., 17 *ad ed.*, on s'al·ludeix al problema dels fums procedents d'una fàbrica de formatges, que es permetia que es tirassin sobre edificis superiors si hi havia una servitud en aquest sentit, i es prohibia en cas contrari. Evidentment, la qüestió no radicava en el dany ocasionat al medi, sinó en la ingerència en el dret de propietat (Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 18). Examina amb deteniment el referit passatge del Digest Justo García Sánchez, el qual conclou que «salvo que exista una servidumbre constituida no son lícitas ni las imisiones de sólidos (en concreto se habla de piedras), ni las de líquidos (se habla de agua) ni las de gases (se analiza el caso del humo)» (Justo GARCÍA SÁNCHEZ, *Teoría de la 'immissio'*, Madrid, 1975; 1a reimpr.: Oviedo, 1979; 2a reimpr.: Oviedo, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oviedo, 1999, p. 48-59 i 96, cita en la p. 58). Aquest fragment del Digest és també el punt de partida de Carmen Jiménez Salcedo per a plantejar el concepte d'*immissio*, i afirma que és el nucli central del règim jurídic de les relacions de veïnatge, perquè conté les claus per a solu-

general, tothom podia llençar les aigües de la pluja al carrer,⁶³ i també les de les tavernes, sempre que no fossin públiques (la norma es referia als individus que tenien un celler de les seves pròpies vinyes).⁶⁴ Tanmateix, no es permetia conduir l'aigua per tremuges, ni per tubs, canals de teules, canals d'olles o conduccions de fang en parets mitgeres sense el consentiment del veí afectat.⁶⁵ Es prohibia encastar tubs en

cionar el problema de les immissions, que estaven prohibides «salvo que se haya constituido una servidumbre cuyo contenido sea precisamente la realización de una inmisión» (M. Carmen JIMÉNEZ SALCEDO, *El régimen jurídico de las relaciones de vecindad en derecho romano*, amb pròleg d'Antonio Fernández de Buján, Còrdova, Publicaciones de la Universidad de Córdoba i Obra Social y Cultural Cajasur, 1999, p. 36-38 i 54-59). Fedeli exposa la controvèrsia doctrinal entorn del D., 8, 5, 8, 5 - Ulp., 17 *ad ed.* (Paolo FEDELI, *La natura violata*, p. 72). No podem obviar que en el marc de les relacions de veïnatge, en principi, cap propietari hauria de suportar una immissió en la seva «esfera jurídica domínical», tot i que hi havia immissions que, «por su mínimo grado de intensidad o por la forma en que se producen, no suponen en gran parte, un grave perjuicio para el que las padece» i «el Derecho impone el deber de tolerarlas». Això es relaciona amb l'anomenada *teoria de l'ús normal* (M. Carmen JIMÉNEZ SALCEDO, *El régimen jurídico de las relaciones de vecindad*, p. 35 i, sobre la teoria de l'ús normal i les aportacions de Ihering, p. 71-100). Per a Justo García Sánchez, la teoria de l'ús normal permetia «inmisiones mínimas, en cuanto necesarias para el uso normal del fundo, a fin de que el derecho del propietario no se vea privado, en gran parte, de muchas facultades que en teoría le corresponden *iure dominio*» (Justo GARCÍA SÁNCHEZ, *Teoría de la 'immissio'*, p. 122).

63. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 4 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r, p. 699 de l'ed. anastàtica). Brocà indica que aquest dret es va veure alterat en diverses localitats «por la prohibición establecida en las ordenanzas municipales respecto a los edificios de nueva construcción, y por medio del impuesto por razón de canalones respecto de los edificios ya existentes» (Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, vol. II, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1987, p. 114).

64. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 5 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r, p. 699 de l'ed. anastàtica).

65. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 6 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r, p. 699 de l'ed. anastàtica). Cal tenir en compte que en les *Ordinacions d'En Sanctacília* es distingeix la paret pròpia de la mitgera; la pròpia és «la exclusiva del dueño de una de las fincas» i la mitgera és «la levantada en la línea divisoria de dos inmuebles y utilizada por los dueños de ambos». A més, es podia diferenciar la mitgera en sentit estricte de la que era completament comuna, que era la que «cargan ambos edificios, en todo el espesor de la pared; es decir, que sostiene en más de la mitad del espesor los materiales, vigas y objetos análogos de ambas fincas, ora porque, construida la pared a costas de ambos dueños, su poco espesor no consienta que la carga de ambos objetos estirbe únicamente en la mitad de aquélla, ora por constar documentalmente su condición, o por resultar del hecho de la enajenación de una casa por el que era propietario de dos contiguas, o del de la separación también de dos casas o división de una en las operaciones particionales de herencia u otro acto análogo». La «medianera en sentido estricto, es la pared cuya mitad del grueso es utilizada por el propietario del inmueble colindante» i és coneguda pels tractadistes com «común pro indiviso»: «común porque en cuanto a su totalidad es de los dueños de las dos fincas

parets mitgeres per a canalitzar tant aigües netes com aigües brutes, sense que ho autoritzés el veí, excepte quan algun dels propietaris tingués tubs similars en la referida paret.⁶⁶ Perquè es permetés passar l'aigua que sortia d'una pica o una pila a prop de la paret del veí, amb independència que fos mitgera o propietat d'aquell veí, s'obligava, per a garantir la seguretat, a construir una espècie de mur de pedra i morter adossat a la paret mitgera entre el rentador i la paret (per a separar-los) i, al costat d'aquesta, es podien situar dit rentador i el desguàs.⁶⁷ Així mateix, s'exigia la construcció d'una «contraparet» de morter d'un pam de gruix quan s'establí un hort a prop de l'envà del veí. Havia de construir-se entre la paret i l'hort i havia de ser un pam més alt que aquest. La finalitat era que les parets no es deterioressin, suposem que per la humitat derivada del rec.⁶⁸

Respecte a les séquies per a conduir aigua als predis, s'havien de fer deixant un espai o una senda de dos pams i mig de destre de la reguera per on passés l'aigua.⁶⁹ El qui canalitzava aigua pel peu o la part baixa de la paret veïna amb l'objectiu de regar les seves terres, estava obligat a protegir dita paret, per a evitar que sofrís danys a causa de l'aigua, mitjançant una filera de pedra i argamassa

contiguas, y pro indiviso en atención a que cada dueño tan solo la utiliza y puede utilizar en cuanto a la mitad del grueso» (Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 99-100 i, sobre els drets i les obligacions dels propietaris de les parets mitgeres i les prohibicions, 102-104). Segons Lalinde Abadía, les *Ordinacions d'En Sanctacília* parteixen del fet que la paret edificada a càrrec d'una persona és pròpia i la construïda a càrrec de més d'una és comuna. És mitgera quan està construïda sobre un sòl que pertany a dos propietaris de terrenys limítrofs (Jesús LALINDE ABADÍA, «Ordinacions d'en Sanctacília», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, p. 176-177). Cabanach dedica el capítol IX del seu *Prontuario* a les conduccions d'aigua en parets. La regla general, seguint les idees de Bartolo da Sassoferrato, és que no és lícit fer res en una paret comuna que la corrompi o debiliti, i per aquest motiu no es permeten els conductes d'aigua. De la mateixa manera, ningú no pot tenir un canal en la part que és seva pel qual les aigües es vessin en un terreny aliè (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 86-87).

66. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 7 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306r-306v, p. 699-700 de l'ed. anastàtica). Comenta aquesta disposició Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 86-87.

67. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 8 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306v, p. 700 de l'ed. anastàtica). Vegeu el que diu respecte a aquesta qüestió Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 87.

68. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 35 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 307v, p. 702 de l'ed. anastàtica).

69. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 9 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 94, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 306v, p. 700 de l'ed. anastàtica). Brocà aclareix que la distància exacta era de 583 mil·límetres i que tant la conservació de la senda com la reparació de l'aqüeducte corresponien a l'amo del predi dominant (Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 121, n. 1). Cfr. M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 372.

d'un gruix suficient que s'havia de situar per on passava l'aigua al llarg de la paret i havia de tenir més altura que la que pogués assolir l'aigua.⁷⁰ Quant als pous, es podien construir a prop de la paret del veí sempre que s'allunyessin dels fonaments dos pams de destre.⁷¹ En relació amb les aigües fecals, si algú volia fer una latrina a prop de la paret del veí, havia d'aixecar «un revestimiento o contrapared» de pedra i argamassa d'un pam i mig d'altura, que és el que es preveia que podien pujar la immundícia i l'aigua de la latrina,⁷² o bé un mur de pedra i morter

70. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 57 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 97, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308v, p. 704 de l'ed. anastàtica). Brocà estima que aquesta disposició, que conté els requisits que ha de reunir la conducció d'aigua pel peu de la paret aliena, ha d'aplicar-se també quan l'aigua es destina a altres usos diferents del rec. Acudim a Josep PELLA I FORGAS (1852-1919), *Tratado de las relaciones y servidumbres entre fincas*, per a precisar que, malgrat que s'hagin complert aquestes prescripcions, el propietari de l'aqüeducte és sempre responsable dels perjudicis que s'ocasionin «al predio sirviente por filtraciones u otras causas, mas debe entenderse que esto no procede cuando se trate de lo que es consecuencia obligada de la forma como se presta la servidumbre, especialmente de las condiciones con que se pactó el acueducto o si éste existe con el transcurso del plazo de la prescripción» (Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 115 i 121-122).

71. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 54 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 97, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308v, p. 704 de l'ed. anastàtica). Comenta la construcció de pous el capítol XIII de Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 93-94. Segons Martínez Almira, els dos pams de destre equivalien a 0,466 metres i l'objecte de la disposició era evitar danys per causa de l'edificació de pous en finques veïnes (M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 354).

72. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 19 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 95, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 307r, p. 701 de l'ed. anastàtica). Cabanach glossa aquesta norma quan tracta de la latrina en el capítol XV del seu *Prontuario* i la denomina «la necesaria». Dubta de la seva existència generalitzada a les cases particulars en l'època romana, ja que les latrines eren públiques, s'utilitzaven de dia i se situaven en diferents zones de la ciutat. Per la nit, les aigües que corrien pels carrers de Roma permetien llençar-hi els excrements. Tanmateix, les persones de classe social elevada disposaven de serveis que els seus esclaus buidaven a les clavegueres que desembocaven en l'embornal major i, d'allí, al Tíber. En principi, tothom podia construir una latrina en una paret pròpia, però hi havia excepcions. Així, no es podia fer a prop de la paret del veí si se li ocasionaven danys. Tampoc en terreny públic, excepte si hi havia el costum contrari, ni en una propietat aliena «a no ser bajo del estilicidio de la casa del que fabrica la necesaria». D'altra banda, el pou subterrani que recollia les immundícies de la latrina no podia estendre's més enllà del terreny propi sota el sòl del veí «pues es justo que cada uno se contenga dentro de lo que es suyo». Una altra limitació era que no es permetia situar la latrina a prop del pou d'altri, excepte si hi havia entremig una paret de dos peus. Una latrina que es trobés «sin contra muro dentro del grueso de la pared» se suposava que era propietat de qui la va construir, perquè en cas contrari «no podría haberse fabricado asiento en la misma y mucho menos su hoyo perjudicándola con el continuo humor fétido». Cabanach refereix que en cap cas no es podia fer una latrina en una paret comuna quan aquesta era molt prima i es corria el risc de perjudicar-la per la corrupció o quan la mala olor arribava a la casa del veí. Encara que en les *Ordinacions d'En Sanctacília* no es diu res de la neteja de les latrines, Cabanach apunta que els regidors eren els encarre-

d'un pam i mig de gruix i un pam més alt que el que poguessin pujar la terra i els excrements.⁷³ És evident que en les *Ordinacions d'En Sanctacília* s'observen dos tipus de disposicions en relació amb aquesta matèria: unes de relatives a la conducció i l'acumulació d'aigües, i unes altres de referents a l'acumulació de residus.⁷⁴

gats de fer-la, preferiblement de nit a l'hivern i de dia a l'estiu (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 97-99).

73. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 45 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308r, p. 703 de l'ed. anastàtica). Recordem que una cosa semblant es disposava en el *Recognoverunt proceres*, 65. Brocà indica que la prevenció es refereix també a la paret mitgera, tal com s'observa en el capítol 65 del *Recognoverunt proceres*. A més, assenyalava que el capítol 45 de les *Ordinacions d'En Sanctacília* preval sobre el 19 perquè és més complet (Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 106).

74. Així ho aprecia Jaume Ribalta i Haro en plantejar el problema de la conducció i l'acumulació d'aigües i residus i la distància i la separació amb la contraparet com a possibles solucions. Ribalta compara els preceptes de les *Ordinacions d'En Sanctacília*, 8-9, 19, 35, 45, 54 i 57 amb la font jurídica bizantina *Hexabiblos*, 2, 4, 75-80 i 82, que integra el tractat d'urbanisme de l'arquitecte Julià d'Ascaló, que alguns situen en la zona de Gaza entre el principi del segle V i mitjan segle VI, i altres ubiquen en l'època de Justinià. Al seu entendre, Ascaló utilitzava el terme *aigua* com a rúbrica d'una de les seccions de la seva obra de forma intuïtivament adequada, ja que englobava els problemes derivats d'allò que genèricament es podria denominar *humitats*. Justificava la necessitat d'acudir a un terme globalitzador el fet que permetria distingir els dos vessants que hi quedarien inclosos: d'una banda, la construcció de conduccions i dipòsits del líquid en si mateix considerat, i de l'altra, la construcció de conductes i dipòsits dels residus generats per l'activitat humana o animal, com femers o clavegueres, respecte als quals el vocable *aigua* resulta semànticament insuficient perquè la humitat procedeix de la fermentació de substàncies orgàniques en descomposició o perquè l'aigua va acompanyada de residus sòlids. En les *Ordinacions d'En Sanctacília* també es diferencien dos grups de disposicions: d'una banda, les relacionades amb la conducció i l'acumulació d'aigua (*Ordinacions d'En Sanctacília*, 8, 9, 35, 54 i 57), i, de l'altra, les relatives a l'acumulació de residus (*Ordinacions d'En Sanctacília*, 19 i 45). Ribalta intueix una considerable homogeneïtat entre les normatives referides, tant respecte al problema com, sobretot, respecte a la solució. Així, el problema era el previsible perill de filtracions i corrupció d'una paret sotmesa a una humitat constant, i la solució depenia del tipus d'humitat, ja que cada tipus requeria un nivell diferent de protecció. Si es tractava d'aigua sola, n'hi havia prou amb fixar una distància de separació. En el cas dels residus, s'havia de construir una contraparet, que era suficient per a les *Ordinacions d'En Sanctacília*, mentre que per a Julià d'Ascaló calia augmentar la defensa afegint a la contraparet una distància de separació. Segons Ribalta, les normes tracten de forma similar el mateix punt: el problema és la corrupció i/o destrucció de la paret (i Julià d'Ascaló pensa que la distància és una solució adequada perquè l'aigua es dissipa en l'interval) i s'estableix la necessitat de construir contraparets sòlides (de pedra o morter) i gruixudes. Les diferències són imputables a Julià d'Ascaló i corresponen a la mateixa qüestió, a saber, les mesures de protecció s'estableixen respecte d'una finca veïna edificada; però quan la finca veïna és un solar buit, cal distingir dos supòsits: si es vol construir un dipòsit de residus, n'hi ha prou amb observar la meitat de les distàncies fixades (*Hexabiblos*, 2, 4, 78), i si es volen construir canals o dipòsits sols d'aigua, el constructor pot fer lliurement el que vulgui (*Hexabiblos*, 2, 4, 76). Segons Ribalta, les humitats de l'aigua, tant si és sola com si conté residus, que filtren o corrompen les parets veïnes, constitueixen una «immissió d'imponderables». Com hem dit, la solució a aquesta immissió, tant en l'*Hexabiblos* com en les *Ordinacions d'En Sanctacília*, és la distància, si es tracta solament d'aigua; i si estiguéssim davant de residus, la distància i una

No es diu res sobre la neteja, ni sobre la conducció de les aigües fecals i el sistema de clavegueram.

D'altra banda, es permetia tancar els torrents secs en els quals no correués l'aigua tot l'any, respecte de les terres que confrontessin amb aquests, sempre que no s'estrenyés la llera i, en conseqüència, el pas de l'aigua.⁷⁵ El qui tenia un canal en el predi d'un altre i el retirava per a edificar o realitzar qualsevol obra, perdia la servitud i, per tant, el dret d'abocar aigua en dit predi, i no el podia recuperar.⁷⁶ Les inundacions ocasionades per les aigües procedents de barrancs i rieres que rebentaven en una heretat tenien, sens dubte, un impacte ambiental considerable, però no obligaven a la reparació dels danys i perjudicis perquè es consideraven de caràcter accidental.⁷⁷

També a Barcelona, entre els privilegis reials concedits a la ciutat, podem referir-ne alguns de relacionats amb les aigües. El 17 de juliol de 1301 el rei Jaume II disposà l'elecció de dos prohoms entre els jurats de Barcelona per a administrar les obres públiques, entre les quals es trobaven les clavegueres.⁷⁸ Major incidència mediambiental tingué el Decret del mateix monarca de 15 de gener de 1320, pel qual es regulaven l'obra i la neteja, cada vegada que fos necessari, dels ponts del rec Comtal.⁷⁹ A fi de facilitar la conducció de l'aigua a la ciutat de Barcelona fins a la

contraparet, segons l'*Hexabiblos*, i únicament la contraparet, segons les *Ordinacions*, d'acord amb la certesa que la distància dissipa, esvaeix o, almenys, minora l'element pertorbador i la contraparet confina al seu lloc d'origen el focus emissor (Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 117-119, 142-144 i 165-166). Quant al possible contacte medieval entre el dret català i Bizanci, vegeu du Ribalta a aquests plantejaments i comparacions, vegeu Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 167-170.

75. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 56 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 97, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308v, p. 704 de l'ed. anastàtica).

76. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 42 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308r, p. 703 de l'ed. anastàtica). Cfr. *Recognoverunt proceres*, 61.

77. *Ordinacions d'En Sanctacília*, 48 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IV, 2, 1, p. 96, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 308r, p. 703 de l'ed. anastàtica). Aborda el problema de les inundacions per pluges torrencials o provocades M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 361-366.

78. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 34. També apareixien disposicions sobre obres públiques i clavegueres a *Recognoverunt proceres*, 47 (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, I, 13, 1, p. 44; *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 281r, p. 639 de l'ed. anastàtica, i *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 11).

79. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 42-43. Sobre el rec Comtal de Barcelona, cfr. Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 542. Riu indica que, en la baixa edat mitjana, el rec Comtal tenia una missió econòmica, ja que era utilitzat per a regar els horts i per a moure molins. L'ampliació del nucli urbà en el segle XIV féu que servís de col·lector i desguàs de les clavegueres. La neteja del llot acumulat perquè l'aigua correués amb major rapidesa se solia fer la primera setmana després de Pasqua.

plaça de Sant Jaume, el 17 d'agost de 1350 s'atorgà una llicència per a enrunar el forn del Garrofar, situat al carrer dels Apotecaris i el qual es determinà que havia de construir-se en un altre lloc.⁸⁰ El 6 de desembre de 1443 el batlle general de Catalunya dispensà una llicència als consellers de la ciutat de Barcelona per a construir una sinya a Flix com a mitjà per a aprofitar millor l'aigua del riu Ebre.⁸¹ Poc abans, el 8 de desembre de 1438, se'ls concedia una altra llicència per a construir un port o un moll a la platja de Barcelona, però es deixava al seu arbitri la imposició d'un dret d'ancoratge.⁸² No es preveia res sobre les conseqüències d'aquest fet per al medi ambient marítim.

Respecte de Tortosa, el 30 de novembre de 1149 Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, atorgà als seus habitants una carta de poblament per la qual els feia lliure donació de casa, terres, boscos i aigües, excepte la dècima dels estanys i les salines, els eximia de tot impost de trànsit i ordenava l'administració de la ciutat amb normes de dret civil, penal i processal.⁸³

Especial atenció prestaven a les aigües els *Costums de Tortosa*.⁸⁴ En principi, es consideraven d'ús i aprofitament comú de la ciutat, amb independència de

80. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 96-97.

81. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 242.

82. *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, p. 233-236.

83. La transcriu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, p. 121-124. La traducció catalana apareix a les p. 124-126. Cfr. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. IV, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1881, p. 484-487, i Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 540. Quant als inicis de la repoblació urbana de Tortosa, vegeu Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. II, p. 106-108. Riu tracta dels establiments agraris senyoriais de Tortosa en les p. 202-205, i dels establiments rurals o veïnals de la seva comarca en les p. 211-213.

84. Hem utilitzat l'edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. IV, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1881; i l'edició crítica de Jesús MASSIP I FONOLLOSA, *Costums de Tortosa*, amb la col·laboració de C. Duarte i À. Massip i pròleg de Josep M. Font i Rius, Barcelona, Fundació Noguera, 1996. Vegeu Jesús MASSIP, «Els Costums de Tortosa», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, p. 135-148. Per contra, en els *Costums de la batllia de Miravet* no descobrim cap disposició relacionada amb les aigües o amb la seva neteja i protecció davant la contaminació. Vegeu Josep SERRANO I DAURA, *Els Costums de la batllia de Miravet*, Tarragona, Consell Comarcal de la Terra Alta, 1999 (conté les versions en català i en llatí). També hem consultat l'edició de Ferran VALLS I TABERNER, *Els Costums de Miravet*, 1a i 2a ed., Barcelona, 1926 (3ª ed.: Saragossa, 1992). Vegeu, també, Galo SÁNCHEZ, *Constitutiones bajulie Mirabeti*, Madrid, 1915; Manuel J. PELÁEZ, «Ferran Valls i Taberner, editor de las "Costums" de Miravet y de otros textos de derecho comarcal y municipal catalán», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet (1319/1320-1999/2000)*, Tarragona i Gandesa, Diputació de Tarragona i Consell Comarcal de la Terra Alta, 2002, p. 239-325, i Ana María BARRERO GARCÍA, «El proceso de formación de las "Costums" de Miravet», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet*, p. 57-83.

la seva naturalesa, és a dir, tant les aigües corrents com les estancades, les superficials i les subterrànies.⁸⁵ Segons el dret romà, l'aire, el mar i el seu litoral eren elements comuns, pertanyien a tots i, en conseqüència, eren susceptibles d'aprofitament comú.⁸⁶ Tanmateix, els *Costums de Tortosa* estableixen que la navegació, la pesca i l'extracció de sal eren drets propis i exclusius dels ciutadans i habitants de Tortosa: el primer, sense restriccions, i els altres dos, com indicarem més endavant.⁸⁷

85. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. II, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1878, p. 412. En les *Consuetudines ilerdenses*, l'única declaració relacionada amb les aigües les inclou també entre els béns d'aprofitament comú: *Consuetudines ilerdenses*, 2 (Pilar LOSCERTALES DE VALDEAVELLANO, *Costumbres de Lérida*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1946, p. 19). Sobre els *Costums de Lleida*, vegeu Ferran VALLS i TABERNER, «Las "Consuetudines ilerdenses" (1227) [1228] y su autor Guillermo Botet», a Ferran VALLS i TABERNER, *Literatura jurídica: Estudios de ciencia jurídica e historia del pensamiento canónico y político catalán, francés, alemán e italiano*, Barcelona, PPU, 1986, p. 35-60; i Ferran VALLS i TABERNER, «Les fonts documentals de les "Consuetudines ilerdenses"», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XI (1926), p. 137-171. Consulteu l'edició de les *Consuetudines ilerdenses* de Ferran Valls i Taberner, versió que restava inèdita fins aleshores, publicada per Manuel J. Peláez, *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums de la Batllia de Miravet (1319/1320-1999/2000)*, p. 262-286, *ad casum* p. 263. Les explicacions entorn de la tesi doctoral i el treball respecte a les *Consuetudines ilerdenses* de Valls apareixen en les p. 247-252. Cfr. Ana M. BARRERO GARCÍA, «Las costumbres de Lérida, Horta y Miravet», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. XLIV (1974), p. 485-536. Així mateix, en els *Costums d'Orta* s'assenyala que les pastures, les fonts, les aigües, els boscos, etc., estaven a disposició dels ciutadans tant per a ús propi com per a satisfer les necessitats dels seus animals. Cfr. *Costums d'Orta*, 1; es transcriuen en llatí i en català a *VII Centenari dels Costums d'Orta (1296-1996): Actes de les Jornades d'Estudi (Orta, 25-27 octubre 1996)*, Horta de Sant Joan, Ajuntament d'Horta de Sant Joan, 1997, p. 353-379, esp. p. 370-371. No hi ha cap altre article relatiu a les aigües. Vegeu *Els Costums d'Orta (1296)*, estudi introductor i edició de Josep Serrano i Daura, Horta de Sant Joan, Ajuntament d'Horta de Sant Joan, 1996.

86. D., 43, 8, 3. El mateix es disposa en les *Partidas*, III, 28, 3 (edició glossada per Gregorio López, Salamanca, 1555) i en l'*Espéculo*, V, 8, 1 (edició de *Los códigos españoles concordados y anotados*, vol. VI, Madrid, 1849, p. 158). En concret, en les *Partidas* s'inclouen entre les «cosas que comunallyment pertenecen a todas las criaturas» l'aigua de la pluja i el mar, amb la seva riba, i l'aire, i tothom podia fer-ne ús segons el seu «menester» i sense cap límit. S'especifica que es podia utilitzar el mar i la seva riba navegant, pescant «e faziendo y todas las cosas que entendiere que a su pro son». Tanmateix, no es diu res respecte de les conseqüències d'aquest ús, ni tampoc de la probable contaminació derivada d'aquest. Segons Gregorio López, el dret de gents no havia introduït cap variació en el dret natural primitiu, per al qual totes les coses són comunes. López remet a Alberico de Rociate, per a qui l'ús de les coses que es mencionen en la norma és comú a tots els sers vius, però la facultat d'adquirir el domini que correspongui al primer ocupant pertany al dret de gents (Gregorio LÓPEZ, glossa «A las criaturas» *ad Partidas*, III, 28, 3). Cfr. Jesús JORDANO FRAGA, *La protección del derecho a un medio ambiente adecuado*, p. 16, i Salvador RUIZ i Juan Miguel ALBURQUERQUE, «Algunas notas referentes a la experiencia administrativa romana», p. 416-419.

87. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 411.

Es declaraven d'ús públic, entre altres coses, les aigües, els aqüeductes, els rius i les seves riberes, lleres, preses, fonts, ports, mar, marges i basses d'aigua.⁸⁸ Aquesta situació implicava per als referits ciutadans de Tortosa el lliure exercici d'una sèrie de drets que es trobaven limitats o restringits en el compliment de diverses obligacions, algunes de les quals apareixien recollides en el mateix codi i altres se sobreentenièn, encara que resulta «innegable que todos aquellos derechos llevan consigo la obligación de conservar a su costa las obras que se construyan» i, sobretot, «observar las reglas de policía y salubridad».⁸⁹ De la mateixa manera, l'exercici d'aquests drets no havia de perjudicar la lliure navegació dels rius.⁹⁰

En conseqüència, tothom podia caçar, pescar i navegar en el mar i en els estanyos, en aigua dolça i en aigua salada, en tot el terme de Tortosa.⁹¹ La pesca era totalment lliure en el mar, però es trobava limitada en llacunes i estanys, ja que sols estava permès pescar des de sant Miquel fins a la Pasqua de Resurrecció, amb la qual cosa es garantia la reproducció de les espècies, i sempre que s'abonés la novena part de les captures que es fessin. No obstant això, estaven exempts del pagament del tribut els qui pescaven per a consum propi o de la seva família i la caça en general.⁹²

88. *Costums de Tortosa*, IX, 21, 8 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 426, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 478). Es tractava de les aigües públiques que eren d'ús comú, i no de les existents en una propietat privada, que pertanyien al seu amo. També en les *Partidas* es declara que els rius, els ports i els camins públics pertanyen a tots els homes i que qualsevol persona pot utilitzar les riberes dels rius, encara que corresponguin al propietari del predi en el qual es troben (*Partidas*, III, 28, 6). Gregorio López aclareix, seguint Baldo degli Ubaldi, que els rius són del «dominio particular de aquellas ciudades por cuyos territorios pasan», amb independència que siguin navegables, encara que en general pertanyen al príncep. Si un riu passa per dues ciutats, segons Bartolo da Sassoferrato, és comú a ambdues (Gregorio LÓPEZ, glossa «Los ríos» *ad Partidas*, III, 28, 6). Vegeu *La Tiberiade di Bartole da Sasferrato: Del modo di dividere l'alluvioni, l'isole, e gl'alvei*, amb una anotació i una exposició de Claudio Tobaldutti da Montalboddo, Roma, 1587. López afegeix que, basant-se en el que es disposa, seria «lícito a todos pescar en los ríos», però la ciutat banyada per dit riu podria impedir la pesca als estranys. Els arguments esgrimits són clarament mediambientals, dirigits a la defensa de la riquesa piscícola i de les espècies, ja que es tractava d'evitar que els abusos a l'hora de pescar (i també de caçar) reduïssin la pesca (i la caça) i acabessin destruint-la. Així, si algú arrendava una llacuna, podia pescar-hi, però si en la llacuna hi havia un «lecho» o «una porción de tierra elevada sobre el álveo donde se meten los peces en invierno», l'arrendatari no podia obrir les lleres i agafar-ne els peixos, ja que amb això no estaria exercint el dret de pescar, sinó que l'extingiria perquè destruiria la pesca (Gregorio LÓPEZ, glossa «Pertenescen» *ad Partidas*, III, 28, 6).

89. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 412-413.

90. *Costums de Tortosa*, I, 2, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18).

91. *Costums de Tortosa*, I, 1, 7 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 9).

92. *Costums de Tortosa*, I, 1, 7, i *Costums de Tortosa*, IX, 17, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13 i 409-410, i edició crítica de Jesús

Així mateix, era possible extreure o fabricar sal en el mar i en els estanys, però en aquests darrers s'havia de pagar també la novena part com a impost.⁹³

Igualment eren lliures l'ús i l'aprofitament de les riberes dels rius i torrents (a part de les planes, les muntanyes i altres terres), amb l'únic límit que no es podien ocasionar danys als predis cultivats o als qui passessin per allí.⁹⁴

Perquè el mar, les platges, els rius i els torrents poguessin ser utilitzats lliurement pels habitants de Tortosa, els propietaris de les finques riberenques estaven obligats a cedir part de les seves terres en concepte de servitud amb la finalitat de permetre o facilitar dit aprofitament.⁹⁵

Per altra banda, existia el dret de construir molins i banys en el riu Ebre i en altres aigües sempre que fos per a ús propi del propietari. És a dir, la construcció de molins moguts per l'aigua del riu Ebre o d'altres brolladors era lliure i tothom podia utilitzar aquest dret sempre que ho fes en un terreny de la seva propietat.

Massip i Fonollosa, p. 9 i 460-461). Cfr. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 411.

93. *Costums de Tortosa*, I, 1, 7, i *Costums de Tortosa*, IX, 17, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13 i 409-410, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 9 i 460-461). Recordem la carta de poblament del 1149.

94. *Costums de Tortosa*, I, 2, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18). Dins d'aquest llibre s'inclouen en aquesta disposició, de manera específica, les següents accions: rentar, estendre, mesurar teles, tirar fems o femta, extreure i endur-se'n arena, grava o terra, i fer ges o calç. Així mateix, es podia agafar herba, grana o espart, caçar o agafar nius, sempre que no fossin terrenys de propietat particular (cfr. *Costums de Tortosa*, IX, 16, 8; edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 408, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 458). També estava permès fer llenya, explotar pedreres o construir forns (*Costums de Tortosa*, I, 1, 8; edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13-14, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 9) i dur-hi els ramats a passejar i pasturar (*Costums de Tortosa*, I, 2, 1; edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 19-20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 17). Oliver especifica que l'única excepció a aquest aprofitament comú i lliure es troba en els «terrenos cultivados situados a derecha e izquierda del Ebro hasta Amposta, en los cuales nadie puede entrar sin permiso del dueño», ja que en els «terrenos situados desde Amposta hasta el mar, puede entrarse libremente siempre que no se hallen sembrados». Els ramaders havien de respondre dels possibles danys causats pels animals en les terres cultivades indemnitzant els propietaris, a més de pagar la multa corresponent. La legitimació activa per a denunciar aquests danys pertanyia al perjudicat o a qualsevol persona. L'organisme competent per a conèixer la demanda era la Cúria. Una vegada admesa a tràmit la demanda, es prenia jurament al denunciador i s'elegien dos, tres o més ciutadans per a establir l'import de la indemnització «a cuyo pago era condenado el dueño del ganado junto con el del quinto per a la Curia. La multa (*ban*) se distribuía por partes iguales entre la Señoría, el perjudicado y el denunciante» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 414-415).

95. *Costums de Tortosa*, IV, 21, 12 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 203, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 239).

De la mateixa manera, es podien fer sínies, assuts, preses, pesqueres o séquies que facilitessin la presa de l'aigua i el rec d'honors i possessions, sempre que les referides aigües no minvessin ni s'hi causessin perjudicis, ni aquestes en causessin a les propietats.⁹⁶

D'acord amb el caràcter comunal de les aigües, tothom tenia el dret, tal com apuntàvem, de rentar a les riberes dels rius i torrents sense causar danys a les heretats en què aquests es trobessin,⁹⁷ així com la de dur els ramats als abeuradors.⁹⁸ Es permetia l'entrada en finques alienes «desde Amposta hacia abajo», sempre que no estiguessin sembrades, per a utilitzar-ne l'aigua; si estaven cultivades, es necessitava el permís del propietari.⁹⁹ Intuïm certa contradicció, excepte quan es refereix a

96. *Costums de Tortosa*, IX, 13, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 394, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 445). Bienvenido Oliver indica que també es podien fer les obres necessàries per a conservar honors i possessions, «como malecones y ribazos» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 412). De la possibilitat de fer preses en els rius i torrents per a la defensa d'honors i possessions, en parlen els *Costums de Tortosa*, I, 2, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18). A prop de Tortosa i al marge esquerre del riu Ebre hi havia un «malecón» en el qual fondejaven els vaixells. Es tractava de «la riba del rec». Segons Oliver, «la riba del rec» fa mèrit als *Costums* per a designar la part del riu Ebre pròxima a la ciutat, on carregaven els vaixells i des de la qual es feien a la vela; era la ribera o el marge del riu compresa entre la bateria de la Torre Llaó o Torrelló i Sant Roc, o sigui, a prop del punt en el qual desemboca «actualmente la gran cloaca anomenada rech». Per a arribar a la conclusió anterior, Oliver es basa «en que, según la tradición, el antiguo rech desemboca cerca de dicha batería en el paseo llamado hoy de la Ribera o Plaza de armas, y en que esta parte de la ribera se designa actualmente con el nombre de La riba». Oliver consulta l'etimologia llatina del terme *riba* i precisa, basant-se en aquesta, que «es evidente que debió darse este nombre a la parte de la margen del río en donde se había construido algún malecón u otra obra de defensa que resguardase la ciudad contra las fuerzas de las corrientes». A més, en el Digest es donava el mateix significat a la paraula *ripa*. Per altra banda, en el curs del mateix riu existia un moll de fusta o desembarcador que apareix mencionat en els *Costums de Tortosa* amb el nom de «estaca de riba del rec». Per a fonamentar aquesta opinió Oliver es basa en el fet que «frente al referido sitio de Torre-Llaó existen todavía [en el moment en què Oliver publicava la seva obra, el 1879] varios maderos que se dirigen desde la orilla al centro del cauce, cuyas cabezas se descubren cuando bajan mucho las aguas. Estos maderos forman lo que se designa actualmente con el nombre de *estacada de la riba*, y son indudablemente restos del antiguo muelle o desembarcadero» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. III, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1879, p. 234, n. a i b).

97. *Costums de Tortosa*, I, 2, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 20, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18).

98. *Costums de Tortosa*, I, 2, 5 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 21, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 18).

99. *Costums de Tortosa*, I, 1, 8 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 13-14, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 9). Cfr. el que s'ha apuntat abans quant a la interpretació que realitza Bienvenido Oliver de l'expressió «d' Amposta a vayl».

terrenys sembrats, en la declaració que les aigües que naixien en un predi eren propietat del seu amo i ningú no podia entrar-hi ni sortir-ne per a fer ús o agafar-ne l'aigua sense el consentiment del seu propietari. Ara bé, en el moment que l'aigua sortia de la referida heretat, podia aprofitar-la tothom, sempre que no causés danys a altres camps o predis, i el propietari de la finca on naixia l'aigua no podia impedir-ho.¹⁰⁰

Quant al rec, s'establia que les aigües públiques (les emanades d'un riu o una font pública) fossin repartides entre les heretats en funció de la quantitat d'aigua que cada una necessités, excepte si algun propietari aconseguia demostrar que tenia millor dret que els altres. En tot cas, la conducció de les aigües s'havia de fer de forma que no es causessin perjudicis a les finques veïnes.¹⁰¹ Les despeses relatives a dita conducció eren a càrrec dels propietaris que s'aprofitessin de les aigües.¹⁰²

Per a poder utilitzar l'aigua d'un pou o una font aliena, era necessari constituir una servitud específica que atorgués el dret a treure aigua. Una vegada constituïda, el propietari de l'heretat on hi havia el pou o la font havia de permetre l'entrada i la sortida de la seva finca perquè el beneficiat per la servitud hi pogués accedir cada vegada que ho necessités. Si es negava l'exercici d'aquest dret, el perjudicat podia acudir al veguer, qui, amb dos prohoms, es dirigia al predi per a dictar una sentència en la qual es fixava el lloc exacte per on s'havia d'entrar i sortir i que fos més convenient per a ambdues parts.¹⁰³

S'admetia que dos veïns acordessin que un d'ells no obriria cap pou en la seva finca perquè podria assecar el pou del veí. En virtut d'aquest acord s'establia una servitud per a no construir cap pou.¹⁰⁴ *A contrario sensu*, tothom tenia el dret d'obrir un pou o una font en el seu predi sense que el veí pogués impedir-ho alegant que aquesta acció podria afectar els seus pous minvant-ne el cabal, excepte quan ell hagués renunciat expressament al dret esmentat mitjançant el conveni referit.

100. *Costums de Tortosa*, III, 11, 3 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 128, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 159-160).

101. *Costums de Tortosa*, III, 11, 30 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 140, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 169).

102. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 481.

103. *Costums de Tortosa*, III, 11, 14 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 134, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 164-165). Bienvenido Oliver precisa el caràcter voluntari de la servitud de treure aigua i el caràcter perpetu de la servitud de pas establerta per sentència a favor del qui tenia la de treure aigua (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 483).

104. *Costums de Tortosa*, III, 11, 29 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 139-140, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 169).

Una qüestió distinta era la servitud d'aqüeducte,¹⁰⁵ que podia constituir un veí a favor d'un altre sempre que precisés el lloc exacte de la seva finca on havia de construir-se l'aqüeducte, ja que, en cas contrari, el beneficiat per la servitud podia edificar-lo on volgués.¹⁰⁶ El mateix criteri era aplicable a qualsevol servitud que impliqués l'entrada o la sortida d'una heretat aliena. Quan algú tenia constituïda a favor seu la referida servitud d'aqüeducte amb la finalitat de conduir aigua per al rec des d'una finca aliena fins a la pròpia, també estava facultat per a construir un camí al costat de l'aqüeducte des de la seva finca fins a la finca de la qual procedia l'aigua. A més, tenia el dret de fer les millores necessàries o les que cregués conuenients tant en el camí com en l'aqüeducte, i l'obligació de netejar i mantenir en bon estat l'aqüeducte i les séquies, i de dipositar a prop seu (a les vores) les immundícies,¹⁰⁷ amb la qual cosa s'evitava, indirectament, la contaminació de les aigües.

Més específica respecte a la tutela mediambiental es mostrava la disposició que obligava els propietaris de les finques (honor) a netejar a càrrec seu les séquies i les basses que existissin en la finca i no tinguessin un desguàs, sempre que fos necessari per a evitar que l'aigua es podrís i que les males olors, com a conseqüència de la manca de neteja, contaminessin l'aire i afectessin la salut pública de la ciutat.¹⁰⁸ L'obligació de netejar les séquies, present ja en el dret romà,¹⁰⁹ ha estat

105. Gregorio López puntualitza, citant Azó, que l'aqüeducte és «el derecho de conducir el agua por el fundo ajeno» (Gregorio LÓPEZ, glossa «Por do pasan aguas» *ad Partidas*, III, 31, 4). És a dir, la servitud d'aqüeducte era la facultat d'un particular de travessar terres alienes per a dur l'aigua d'un riu o d'un canal a la seva pròpia finca i s'havia de fer sense causar danys, per a la qual cosa s'adoptaven les mesures oportunes. Sobre l'origen de la institució de l'aqüeducte forçós, vegeu Álvaro d'ORS, *Parerga històrica*, Pamplona, Eunsu, 1997, p. 239-270.

106. *Costums de Tortosa*, III, 11, 7 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 130, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 161). Comenta la servitud d'aqüeducte i les seves servituds accessòries Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 482-483.

107. *Costums de Tortosa*, III, 11, 14 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 134, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 164-165). En les *Partidas*, qui tenia una servitud en un predi aliè per a conduir aigua, havia de mantenir el curs, la séquia o el canal per on passés l'aigua de forma que no el modifiqués ni causés dany al propietari (*Partidas*, III, 31, 4). Entenem que anaven incloses en el manteniment les tasques de reparació necessàries i la neteja. Així, Gregorio López indica que «aquel a quien se debe la servidumbre, está obligado a rehacer y limpiar las acequias por donde pasa el agua». Si l'aqüeducte era públic, l'obligació de la neteja corresponia de manera proporcional a tots els posseïdors de les terres per on passés (Gregorio LÓPEZ, glossa «El cauze» *ad Partidas*, III, 31, 4).

108. *Costums de Tortosa*, IX, 21, 8 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 426, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 478).

109. El dret romà prohibia que s'intentés impedir violentament la neteja i la reparació de séquies, canals coberts o preses per les quals corria l'aigua (D. 43, 21, 1 pr. - Ulp., 70 *ad ed.*), prohibició que es feia extensiva a les fonts (D., 43, 22, 1, 6, 7 i 8 - Ulp., 70 *ad ed.*) i als pous, els llacs i les piscines (D., 43, 22, 1, 10 - Ulp., 70 *ad ed.*).

una constant en els furs medievals castellans.¹¹⁰ S'acostumava a regular de forma minuciosa per la seva importància per a la viabilitat de les séquies,¹¹¹ més que no

110. El Fur de Molina de Aragón del 1154 establia l'obligació de netejar les séquies cada vegada que fos necessari i, com a mínim, dues vegades l'any (Fuero de Molina, 30, a Julián HURTADO DE MOLINA DELGADO, *Delitos y penas en los fueros de Córdoba y Molina*, Còrdova, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Córdoba i Ilustre Sociedad Andaluza de Estudios Histórico-Jurídicos, 2003, p. 378). El Fur de Béjar recollia el deure de netejar les vores de les séquies, que corresponia al seu propietari, el qual era sancionat amb dos maravedís per cada setmana que no ho fes (Fuero de Béjar, 196; edició de Juan Gutiérrez Cuadrado, p. 69). Això mateix disposaven el Fur de Cuenca, VIII, 12 (edició de Rafael de UREÑA i SMENJAUD, *Fuero de Cuenca (formas primordial y sistemática: texto latino, texto castellano y adaptación del Fuero de Iznatoraf)*, Madrid, 1935) i el Fur d'Andújar, 150 (edició d'Emiliano GONZÁLEZ DíEZ i Félix MARTÍNEZ LLORENTE, *Fuero de Andújar: Estudio y edición*, Andújar (Jaén), Fundación Lázaro Galdiano, 2006, p. 111). En el Fur de Sòria la multa s'imposava per dies: dos maravedís diaris fins que es netegessin els límits de les séquies (Fuero de Soria, 265, a *Fueros castellanos de Soria y Alcalá de Henares*, edició i estudi de Galo Sánchez Sánchez, Madrid, Centro de Estudios Históricos, 1919, p. 96).

111. Teira Vilar precisa que el conjunt normatiu de les diverses zones peninsulars no ofereix diferències de principi pel que fa a la regulació de la neteja, «monda» o «escombre» de les séquies, la qual cosa impedeix que es donin «variantes comarcales de índole secundaria» (Francisco Javier TEIRA VILAR, *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida*, p. 185 i, quant a la construcció i reparació de séquies, p. 185-226). Major interès té l'examen que efectua sobre la neteja de les séquies en les p. 226-242. Atribueix la necessitat d'aquesta neteja al «simple discurrir» de l'aigua, a la sedimentació dels productes que arrossega i al creixement de la vegetació. El «escombre» o «limpias» seria «la función de simple conservación de los conductos ("acequias, brazales y clamors")», consistente en mantenir el conjunt de la red, llibre de sediments, arrastres i plantes, i apto, per tant, para la prestació última del servicio a que se destina» (p. 227). No obstant això, amb el pas del temps s'incloueren en la funció d'«escombre» altres elements, com l'obligació de «mantener las dimensiones de los conductos tanto en anchura cuanto en profundidad», i per això «se señalizaban los límites exteriores de las acequias colocando hitos hasta los que se debía llegar en la limpieza» (p. 233). A més, en les operacions materials de treure els llots i els residus s'havien de retocar les vores per a no perjudicar el veí. El «lodo y ruinas no podían echarse a los caminos públicos, debiendo colocarse en los cajeros o márgenes si era posible, pero siempre con el menor daño posible» (p. 234 i 317-318). Teira es deté en la direcció i gestió d'aquesta activitat de neteja, que radicava bàsicament en la ciutat, encara que existien controvèrsies sobre el seu exercici (p. 228-229), el sistema obligacional o les càrregues, que depenien de l'existència o no de població (p. 230-237), i la forma utilitzada per a la seva exercitació, en concret el moment en el qual havia d'efectuar-se (p. 237-242). El mandat de la neteja es feia públic mitjançant un pregó i a través de cartes dirigides als batlles de les localitats afectades (p. 239). Per altra banda, la «realización de las limpieas se exige de forma imperativa a toda persona individual o colectiva sujeta al deber de efectuarlas, y este deber se impone con carácter obligatorio a los particulares, en cuanto son colindantes de brazales y conductos menores en todo caso, y también respecto a las acequias principales por lo que a tramos determinados se refiere». Estem, doncs, davant d'una norma de policia en sentit estret. Teira no diu res sobre la possible contaminació que ocasionava la falta de neteja. Tan sols parla de la necessitat de vigilar les condicions sanitàries de l'aigua quan aquesta es destina al consum humà i de salvaguardar la seva «potabilidad» prohibint «echar residuos y productos perniciosos a las acequias» i a les fonts de la ciutat (p. 304 i 326). Respecte a les fonts, Manuel Riu especifica que solien estar cobertes amb una

pas per a garantir la salubritat de l'aigua, encara que aquest objectiu s'aconseguia indirectament.

Precisament, prenent com a base l'interès dels *Costums de Tortosa* per la neteja de les aigües, no deixa de sorprendre'ns que es disposés que la carn corrompuda o malaltissa havia de ser llençada a la séquia,¹¹² acció que podia resultar contaminant. En aquest cas, l'interès per la salut humana i perquè la carn reunís les condicions sanitàries necessàries per a la seva venda i el seu consum, es posava per sobre de la protecció de la salubritat de les aigües.

Els *Costums de Tortosa* dediquen una rúbrica completa a les clavegueres¹¹³ o claveguerons, és a dir, les canals destinades a donar sortida a les aigües immundes i, en general, als desguassos. La servitud de desguàs consistia en el «derecho a arrojar las aguas sobrantes de un predio sobre el del vecino», i en aquest sentit els

volta de pedra per a evitar l'evaporació i garantir la salubritat de l'aigua (Manuel RIU, «El agua y su aprovechamiento en las ciudades y villas catalanas medievales», p. 46). Ruiz-Funes García al·ludeix al «problema higiènic» i al risc d'inundació per a justificar la necessitat de netejar les séquies murcianes (Mariano RUIZ-FUNES GARCÍA, *Derecho consuetudinario y economía popular de la provincia de Murcia*, reimpressió amb pròleg de Joaquín Cerdá Ruiz-Funes, Múrcia, Academia Alfonso X el Sabio, 1983, p. 141).

112. *Costums de Tortosa*, IX, 16, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 406, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 478). Bienvenido Oliver aclareix que el lloc indicat per a llençar les deixalles era el canal de l'Ebre (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 224).

113. Quant al significat del terme *claveguera*, Isidor de Sevilla, *Cloacae dictae quod his percitantur aquae*, indica que les primeres clavegueres que hi hagué a Roma les construí Tarquini Prisc perquè quan hi hagué una inundació a conseqüència de les pluges l'aigua sortís a través seu per a evitar riades que erosionarien els paviments de la ciutat (Isidor de SEVILLA, *Etymologiarum*, XV, 2, 25, edició bilingüe de J. Oroz i M. A. Marcos, 2a ed., vol. II, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1994, p. 230-231). El capítol XIV del *Prontuario* de Poncio Cabanach s'atura en les clavegueres, que defineix com els conductes subterranis on es descarreguen les immundícies. Afirmar que en l'antiguitat la neteja a les ciutats, sobretot les més poblades, no devia ser fàcil sense clavegueres. També recorda la claveguera major de Roma i apunta que la va començar Tarquini el Vell i l'acabà Tarquini el Superb. Per a la seva construcció, a causa de les seves grans dimensions, fou necessari foradar muntanyes i fer una volta en gran part de la ciutat. Estava tan ben feta que el pas de les immundícies durant set-cents anys no hi causà cap dany. Cabanach considera que les clavegueres públiques de Barcelona són tan antigues que és possible que procedixin de l'època dels Escipions romans. La seva capacitat és tal «que por algunos puede andar un hombre armado con un caballo baxo de tierra» i resulten «tan útiles, que comunicándose con ellos los conductos de las casas e introduciéndose en los mismos las aguas pluviales por todas las calles de la ciudad, que son cóncavas, corren las inmundicias hasta el mar, lo que la hace limpia y saludable» (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 94-97). Respecte a la conducció de les aigües fecals en el dret hispanomusulmà, existia una detallada reglamentació sobre la construcció de latrines i la canalització d'immundícies, ja que la neteja de l'aigua era competència de les autoritats públiques i de la comunitat en el seu conjunt. Les latrines no podien construir-se en els marges dels rius (M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 341-342, 350 i 368-369).

Costums distingien entre les aigües de pluja i les que ja havien tingut un ús domèstic.¹¹⁴ Respecte a aquestes últimes, s'establia que tothom podia fer una claveguera, un embornal o un albelló a casa seva, i a càrrec seu, en el lloc que cregués més convenient, segons la seva voluntat, per a conduir aquestes aigües sota terra per la via pública fins al canal, la barbacana o el tancat, per tal que no ocasionés perjudicis a altres cases o clavegueres o als seus propietaris.¹¹⁵ Els desguassos fets a la via pública podien ser utilitzats per qualsevol persona si abonava la part corresponent de les despeses de construcció a qui els va fer. Aquest ús havia de tenir lloc sense causar danys i havia de permetre que es fessin les millors oportunes.¹¹⁶ Amb la intenció de garantir la salut pública i, per tant, protegir el medi ambient, es disposava l'obligació de netejar les clavegueres, els embornals i els albellons, perquè les «suciedades» podien ocasionar olors pestilents i «muchos males» (malalties).¹¹⁷ El saneja-

114. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 495. Oliver inclou aquesta servitud entre les urbanes i situa la d'aqüeducte i les seves accessòries entre les rústiques.

115. *Costums de Tortosa*, III, 10, 1 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 126, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 158). Bienvenido Oliver parla de la barbacana de la Suda i interpreta que «valladar» es refereix a la «cloaca mestra» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 495). Cabanach afirma també que tothom podia fer un clavegueró en el seu terreny i descarregar l'aigua d'aquest a la via pública, sempre que no la deteriorés, no la fes més estreta, ni n'obstaculitzés el trànsit (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 94-95). Aquesta idea estava present en el dret romà (D., 43, 8, 2, 26 - Ulp., 68 ad ed.).

116. *Costums de Tortosa*, III, 10, 3 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 127, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 158). Amb bon criteri, Oliver entén que la norma estableix una «servidumbre de desagüe a los dueños de cloacas, atajeas o arbolones construidos bajo la vía pública a favor de los dueños de las casas limítrofes, los cuales pueden dar salida a sus aguas por dichos conductos libremente y sin obstáculo» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 497).

117. *Costums de Tortosa*, III, 10, 2 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 127, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 158). Cabanach manifesta preocupació mediambiental quan refereix que les «exalaciones o vapores que se elevan de los albañares» podrien contaminar no sols les cases veïnes, sinó tota la ciutat, i per aquest motiu, en interès de la salut pública, els albellons havien d'estar perfectament nets i sanejats. Cabanach precisa que, en tot cas, la neteja d'aquests conductes s'havia de fer de nit, llevat que per circumstàncies excepcionals calgués fer-ho de dia per a evitar que les males olors contaminessin l'aire (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 95-96). Sobre la claveguera com un dels principals factors contaminants i la relació entre claveguera i salubritat, vegeu Andrea di PORTO, *La tutela della «salubritas» fra editto e giurisprudenza*, vol. I, *Il ruolo di Labeone*, Milà, Giuffrè, 1990, p. 114-115 i 115-118, on analitza de manera detallada el problema de l'evacuació de residus, per al qual la claveguera era una «solución». Segons Fedeli, un problema generalitzat en el món antic fou l'eliminació dels residus orgànics. El sistema de sanejament era rudimentari i de vegades inexistent a les grans ciutats. Mentre que els grecs estaven més preocupats per la bellesa dels seus nuclis urbans, els romans, més pràctics i eficients, s'havien encarregat

ment i la conservació de les clavegueres i dels sistemes de desguàs tenien un paper fonamental en la prevenció de la contaminació de les aigües netes, les quals s'havien de mantenir separades de les fecals, a part que permetien evitar olors fèrides.¹¹⁸

de construir carreteres, aqüeductes i clavegueres. Les deficiències en el sistema de clavegueram foren una de les principals fonts de contaminació (Paolo FEDELI, *La natura violata*, p. 67).

118. Ja en l'ordenament jurídic romà es concedia importància a la neteja i la reparació de canals i clavegueres, i no s'admetia la denúncia d'obra nova perquè es donava prioritat a la salut i la seguretat públiques (D., 39, 1, 5, 11 - Ulp., 52 *ad ed.*). La idea subjacent en aquest passatge és la utilitat pública, és a dir, es protegien uns interessos superiors als particulars i per aquest motiu es permetien les obres i no s'admetia la denúncia (Andrea di PORTO, *La tutela della «salubritas» fra editto e giurisprudenza*, p. 93, n. 289, i p. 96-97, 122-123 i 130-131). En aquesta línia, hi havia un interdicte que tractava de garantir la reparació i la neteja de les clavegueres particulars i prohibia que s'usés la violència per a impedir aquestes tasques. Es tractava de l'interdicte «De cloacis» (D., 43, 23, 1, pr. - Ulp., 71 *ad ed.*). Quant a les clavegueres públiques, s'intentava evitar que es fessin o s'hi introduïssin coses indegudes que poguessin danyar-les o deteriorar-les; si això passava, havia de restituir-les al seu estat originari, en virtut del referit interdicte, el particular que les hagués espatllat, és a dir, es prohibia qualsevol *facere* o *immittere* en les clavegueres públiques (D., 43, 23, 1, 15 i 16 - Ulp., 71 *ad ed.*). Sobre la facultat de qualsevol persona que la seva claveguera privada desguassés en la pública sense que els veïns poguessin impedir-ho (D., 43, 23, 1, 9 - Ulp., 71 *ad ed.*), vegeu Justo GARCÍA SÁNCHEZ, *Teoría de la 'immissio'*, p. 24 i 131; García assenyala que a la ciutat es reconeixia el dret de qualsevol propietari de col·locar, «bajo las casas vecinas, los tubos de conducción de las aguas residuales hasta darles salida en la vía pública». Es tractava d'un dret ubicat en les relacions de veïnatge que limitava el dret de propietat, encara que entre els motius d'aquesta restricció figurava la salut pública. Tanmateix, com hem indicat, aquest dret no es podia exercir si es causava dany en la via pública, o sigui, si en introduir la claveguera en la via aquesta es feia menys practicable (D., 43, 8, 2, 26 - Ulp., 68 *ad ed.*) o si la pestilència era insuportable (D., 43, 8, 2, 29 - Ulp., 68 *ad ed.*). Estem, en paraules de García Sánchez, davant un límit imposit per la coexistència social (p. 142). Per a Jiménez Salcedo, es defensava l'interès general de la comunitat per damunt dels interessos d'un propietari en particular, i el criteri de la necessitat social resultava evident perquè «el uso y goce de los lugares públicos es general y socialmente necesario», de forma que es limitava el dret dels propietaris quan el seu exercici es realitzés «en detrimento de la satisfacción de las necesidades comúnmente reconocidas de usar y disfrutar los lugares y las vías públicas» (M. Carmen JIMÉNEZ SALCEDO, *El régimen jurídico de las relaciones de vecindad*). En tot cas, la finalitat de la protecció interdicial era, basant-se en raons d'utilitat pública, evitar pestilències que possessin en risc la salubritat i la seguretat de les ciutats, ja que les immundícies de les clavegueres provocaven males olors i la ruïna (D., 43, 23, 1, 2 - Ulp., 71 *ad ed.* i D., 43, 23, 1, 7 - Ulp., 71 *ad ed.*). Parla de «tutela interdicial de la higiene» Jaume RIBALTA I HARO, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, p. 210. Fins i tot s'admetia l'entrada en una finca aliena i trencar-ne el paviment, si era necessari per a netejar la claveguera (i suposem que per a reparar-la), sempre que es restauressin els possibles danys (D. 43, 23, 1, 12 - Ulp., 71 *ad ed.*) i es prestés caució en tal sentit (D. 43, 23, 1, 14 - Ulp., 71 *ad ed.*), i no era possible la denúncia (D. 43, 23, 1, 13 - Ulp., 71 *ad ed.*). Amb inspiració en el dret romà, les *Partidas* consideraven la reparació i neteja de les séquies i canonades, tant de les cases com de les heretats, activitats que havien de quedar garantides encara que causessin males olors als veïns o altres molèsties derivades de l'activitat mateixa, com la presència de pedres, totxos o terra. És a dir, malgrat els inconvenients, ningú no podia impedir aquests treballs, perquè afavorien la salut de la població, per la qual calia vetllar davant de tot, ja que les emanacions com a conseqüència de la falta de sanejament

Quant a l'evacuació de les aigües pluvials, cada propietari tenia dret a llençar-les a la via pública si ho feia a través de la seva finca, i no de la d'un altre, i de forma que no es causessin danys a la referida via ni a cap persona.¹¹⁹ Els canals construïts expressament per a conduir l'aigua de la pluja cap al carrer podien tenir les mides que el propietari estimés necessari, sempre que l'aigua no caigués més enllà del mig de la via i que el seu emplaçament no perjudiqués els veïns del mateix carrer.¹²⁰

No podem obviar que la preocupació per la higiene era una constant en les ordenances municipals. La majoria contenien principis i regles orientades a garantir la salut pública dels habitants de la localitat. Es tractava de normes relacionades amb la neteja dels carrers i, en particular, amb l'aigua dirigida al consum, en especial el control i la garantia del seu subministrament col·lectiu. Així, es prohibia que els animals s'apropessin i beguessin a les fonts destinades al consum humà. Respecte a les aigües residuals, en general no es permetien accions com llençar les aigües brutes o rentar als carrers. La sanció per aquest tipus d'actuacions solia ser pecuniària. També es consideraven treballs concrets de neteja i condicionament de

resultaven nocives. En tot cas, els qui realitzaven aquestes tasques de neteja havien de vigilar que, una vegada concloses, tot quedés com estava abans i no es perjudicessin els drets dels altres (*Partidas*, III, 32, 7). El *Prontuario* de Cabanach també recull la possibilitat d'entrar en una casa aliena i trencar el paviment per a netejar i reparar l'embornal, si era necessari, sempre que es reparés el dany. Es remunta al dret romà i refereix la interdicció de llençar coses a les clavegueres públiques que poguessin deteriorar-les (Poncio CABANACH, *Prontuario jurídico y elementos prácticos*, p. 95).

119. *Costums de Tortosa*, III, 10, 4 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 127, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 158). Oliver aclareix que la servitud d'aigües pluvials sols s'estableix legalment sobre la via pública, de forma que «para que los predios particulares la sufran es preciso un título en que conste el consentimiento del predio sirviente» (Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. II, p. 497). Per a Martínez Almira, els *Costums de Tortosa* estableixen que les «aguas del cielo que caen sobre las terrazas de los domicilios particulares —y que puedan llegar a las calles comunales—, deberán ser canalizadas por cuenta del propietario de la casa que las reciba, y nunca por cuenta de terceros, y además procurará que estas obras no provoquen perjuicio alguno a otros vecinos ni a las vías de tránsito» (M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 346).

120. *Costums de Tortosa*, III, 11, 22 (edició de Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, p. 138, i edició crítica de Jesús Massip i Fonollosa, p. 168). Per al dret hispanomusulmà, l'aigua de la pluja (destinada bàsicament al consum humà) es considerava «un beneficio del cielo» i un bé de la comunitat, susceptible d'aprofitament per tothom, segons les normes. La seva protecció competia a tots, de manera que es castigava especialment rentar en aquestes aigües, perquè s'embrutava, o «canalizar aguas fecales por los mismos espacios por donde discurren las aguas de lluvia canalizadas». En conseqüència, les séquies i canalitzacions d'aigua també havien de mantenir-se netes (cfr. M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 346-347). Quant a les obres per a un adequat repartiment i canalització de l'aigua de pluja, els perjudicis que aquestes operacions podien causar a les finques veïnes i els requisits per a interposar una demanda, vegeu M. Magdalena MARTÍNEZ ALMIRA, «Derecho de aguas», p. 347-348.

canals i lleres d'aigües. Entre aquestes ordenances es trobaven, per exemple, les de Barcelona del 1301.¹²¹

Pel que fa al dret territorial, els *Usatges* estableixen que les aigües corrents i les fonts vives, i també els camins i les vies públiques, les pastures, les selves, els prats, els monts i les roques, pertanyien al sobirà (*potestas*), però no perquè els tingués en alou, sinó perquè fossin aprofitats pels pobles sense obstacle i sense haver de prestar cap servei a canvi.¹²² El dret de concedir l'aigua per al rec i altres usos es considerava una regalia menor,¹²³ i perquè pogués ser utilitzada era necessari que ho autoritzés el rei o algú a qui aquest hagués alienat el domini de dita aigüa.¹²⁴ Per altra banda, no es permetia desviar el curs de l'aigua de la séquia que anava als molins de Barcelona, i aquesta acció es castigava, cada vegada que es fes, amb una pena pecuniària de cent unces d'or per al príncep. Si algú ho feia de forma oculta per a regar, havia d'abonar tres unces d'or per al príncep per cada vegada que ho fes.¹²⁵

121. Cfr. Montserrat BAJET ROYO, «Aspectes de la normativa municipal que tenen el paper d'instruments d'organització de la convivència veïnal (s. XIII-XIV)», a *VII Centenari dels Costums d'Orta (1296-1996): Actes de les Jornades d'Estudi (Orta, 25-27 octubre 1996)*, p. 269-281, esp. p. 278-279. Bajet apunta també les Ordenances de Valls (1299-1325) i les de Sant Celoni (1370).

122. *Usatges*, 68 (us. 72-73) (ed. de Joan BASTARDAS, *Usatges de Barcelona: El codi a mitjan segle XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 1984, p. 106-107) i *Usatges*, 72 (Ferran VALLS i TABERNER, *Los Usatges de Barcelona: Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, amb pròleg de Jesús Fernández Viladrich i Manuel J. Peláez, Barcelona, PPU, 1984, p. 92, i *Usatges de Barcelona, editats amb una introducció per Ramón d'Abadal i Vinyals i Ferran Valls i Taberner*, Barcelona, Impremta de la Casa Provincial de Caritat, 1913, p. 30-31). Es recull a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 3, 1, p. 248, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 88v, p. 252 de l'ed. anastàtica. Cfr. *Costums de Tortosa*, IX, 21, 8, comentat abans. Vegeu Antoni M. UDINA i ABELLÓ, «Els Usatges de Barcelona», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, p. 75-84, i *Comentaria Jacobi de Marquilles super usaticis Barchinonae*, Barcelona, 1505.

123. Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña*, p. 43.

124. Pedro Nolasco VIVES i CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña, que no están derogados o no son notoriamente inútiles con indicación del contenido de éstos y de las disposiciones por las que han venido a serlo, ilustrada con notas sacadas de los más clásicos autores del Principado*, vol. 1, 2a ed., corregida i augmentada, Madrid i Barcelona, Impremta de Emilio Font i Librería del Plus Ultra, 1861, 2 vol., p. 260, n. 5 (2a ed. facs.: amb notes de Ferran Badosa i Coll i estudi introductor de Joan Egea i Fernández, Barcelona, Parlament de Catalunya i Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2010, p. 266). Vives indica que el rei «en el artículo 41 del Decreto de Nueva Planta, Ley 1, tit. 9, lib. 5 de la Novísima se reservó todas las regalías mayores y menores; pero añadió que si alguna comunidad o persona particular tuviere alguna pretensión, se le haría justicia oyendo a sus fiscales» (p. 261 i p. 267 de la 2a ed. facsímil).

125. *Usatges*, 69 (us. 74) (ed. de Joan Bastardas, p. 106) i *Usatges*, 74 (edició de Ferran Valls i Taberner, p. 92, i edició de Ramon d'Abadal i Vinyals i Ferran Valls i Taberner, p. 31). Es troba també a *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 1, p. 249, i a *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 161v, p. 400 de l'ed. anastàtica (s'inclou en el llibre IX, dedicat al dret penal).

En un altre ordre de coses, la Pragmàtica de Jaume I de 5 de setembre de 1243 prohibia edificar a la ribera de Barcelona, la qual quedava per a ús comú amb la finalitat de construir-hi naus.¹²⁶

Pere II el Gran (Pere III d'Aragó), en les Corts de Barcelona de 1283, segons el capítol de cort 44, ordenava que l'aprofitament de llenya, pastures i aigües dels castells o els termes d'aquests es fes com antigament s'acostumava, i si algú feia mal ús d'aquestes coses, rebia el càstig oportú.¹²⁷

Ja a l'edat moderna, Felip I (Felip II d'Espanya), en els capítols de cort 28-36 de les Corts de Montsó del 1585,¹²⁸ es preocupava de la conservació dels camins, les séquies, els conductes d'aigua o els marges dels rius de tot el Principat, amb pretensions de generalitat, i de les conseqüències negatives de deixar-los abandonats, entre les quals hi havia les repercussions en el medi ambient i en la salut general de la població.¹²⁹ El capítol de cort 28 comença amb una reflexió de clar

126. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. II, IX, 12, 1, p. 183, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 310v-311r, p. 708-709 de l'ed. anastàtica.

127. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 3, 1, p. 248, i *Constitucions de Catalunya: Incunable de 1495*, f. 88v-89r, p. 252-523 de l'ed. anastàtica.

128. Cfr. *Cort General de Montsó (1585), Montsó-Binèfar: Procés familiar del Braç Reial*, edició a cura de Josep M. Bringué i Portella, Pere Gifré i Ribas, Gerard Mari i Brull, Miquel Pérez Latre i Joan Pons i Alzina, i coordinació i introducció a cura d'Eva Serra i Puig, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2001.

129. El príncep Felip, com a lloctinent general de Carles I, en les segones Corts de Montsó del 1553, capítol de cort 21, disposava la conservació de la séquia concreta, la de Tuïr, al comtat de Rosselló, i imposava una pena de deu lliures a tothom que agafés aigua o regués amb l'aigua de dita séquia. Eren el procurador reial, el seu lloctinent o el seu assessor els encarregats d'executar la sanció, en un procediment sumari sense necessitat d'intervenció judicial, com si es tractés d'un deute real o fiscal. L'execució havia de tenir lloc en el termini de sis dies des que es feia el requeriment de pagament. Transcorreguts els sis dies, es recorria al batlle general de Barcelona, que duïa a terme una execució rigorosa com a deute fiscal sense distinció de persones. En cas de negligència del procurador reial del Rosselló o al batlle general de Catalunya (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 1, p. 249). En el capítol de cort 102 de les Corts de Montsó del 1585 s'establia, a més, que els que tenien el dret d'usar per al rec les séquies de Lleida, Puigcerdà, Tuïr o alguna altra, després d'haver regat les seves heretats havien de tornar l'aigua a dites séquies i havien de tancar la corresponent obertura per la qual sortia l'aigua, sense cap frau. Qui no complís el que es disposava, seria sancionat amb una pena de trenta sous la primera vegada, tres lliures la segona i cinc lliures la tercera. Aquesta quantitat es distribuïa en tres parts: una per a l'oficial executant, una altra per al denunciant i l'última per a l'administració de les referides séquies. Es prohibia fer en les mencionades séquies més sagnadors dels ja existents. A més, s'obligava a netejar les séquies i els sagnadors, i qui no ho fes s'hauria de fer càrrec de les despeses després de verificar-ho els governadors, administradors o senyors de les séquies (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 11, p. 252. Cfr. *Cort General de Montsó (1585), Montsó-Binèfar*, p. 582).

contingut mediambiental sobre com l'experiència havia demostrat que eren molts els danys ocasionats al Principat de Catalunya i als comtats de Rosselló i Cerdanya, i en la salut pública general, per l'abandonament dels cultius o per les infeccions a causa de la contaminació derivada de la falta de neteja de les aigües estancades. Si els rierols i séquies estan en bon estat i nets, com correspon, les aigües no s'infectaran. Els perjudicats per aquesta situació no eren solament els propietaris (terratinents, senyors, eclesiàstics), sinó el conjunt de la població del Principat i els comtats, els quals es podrien abastir a les seves cases amb comoditat i de manera immediata si dita contaminació no s'hagués produït. Per aquestes raons, es disposà que, en el termini d'un any a comptar des del termini de les Corts, les ciutats, viles i parròquies afectades havien d'eleger cinc persones hàbils i expertes en la matèria que s'encarregarien d'examinar l'estat en què es trobessin els esmentats rierols, séquies, camins i desguassos en general, analitzar els seus defectes i decidir exactament què s'havia de fer i en quina zona s'havia d'actuar perquè les aigües correguessin millor. Tindrien el termini d'un mes des de la seva elecció per a presentar per escrit davant d'un notari el resultat de la seva inspecció, i havien de prestar jurament que la seva decisió seria la millor i la més convenient i que repercutiria en benefici de la població.¹³⁰ El següent capítol de cort establí la subhasta pública, durant tres diumenges o dies de festa, en la mateixa vila i en la més pròxima, de les obres necessàries per a la reparació, la neteja i el manteniment, segons l'informe dels experts. S'havia de tenir en compte que, quan en el mateix any no es pogués fer tot el que estava previst, primer es faria el que fos més urgent i es pagaria per obres finalitzades.¹³¹ Amb l'objectiu d'avançar el diner necessari per a les obres, en el capítol de cort 30 es permetia als jurats, cònsols i prohoms fixar censos, i tots els terratinents i habitants de la parròquia (encara que no haguessin signat tots, sinó sols la major part) estaven obligats a la seva prestació.¹³² Talment, per a fer front a altres despeses i al pagament de pensions, salaris i dietes, es podien imposar tots els «veintenos y cuarentenos» que els cònsols, jurats i prohoms, amb el seu consell, creguessin necessaris sobre els fruits de les terres que hi hagués dins de la parròquia, amb independència que pertanyessin a eclesiàstics, nobles, militars, plebeus o qualsevol altra classe de persones, i era possible retenir, per part dels terratinents i a voluntat del seu senyor i jutge ordinari, la vigèsima o quadragèsima part respectiva del delme, la primícia, la tasca o altres drets que s'haguessin de pagar a persones eclesiàstiques, seculars, nobles o plebees, ja que, amb la referida retenció, els beneficis que havien d'obtenir en les seves rendes gràcies a les

130. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 2, p. 249-250.

131. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 3, p. 250.

132. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 4, p. 250.

séquia i els rierols serien molt majors.¹³³ Segons el capítol de cort 32, si un propietari deixava de cultivar les terres per a no pagar l'esmentat «veinteno o cuarenteno», se li exigia la part equivalent de les terres que podien regar-se i beneficiar-se dels rierols i les séquies, segons el parer d'uns experts que les taxarien, fossin de nobles, eclesiàstics o plebeus, i aquest fet podia ser executat pel jutge ordinari;¹³⁴ després aquestes terres serien arrendades cada any el segon diumenge després de la Pasqua de Resurrecció.¹³⁵ El capítol de cort 34 permetia donar una nova direcció a les séquies i els canals, encara que fos travessant les terres d'un altre propietari, amb independència de la seva condició i sempre que es paguessin amb caràcter previ els danys que s'ocasionessin. Per a això, s'exigia el judici de dues persones expertes que havien de determinar que la nova direcció afavoria el desguàs: una era elegida pels jurats o prohoms de la parròquia, i l'altra, pel propietari de les terres. En cas de discòrdia, decidia el jutge ordinari.¹³⁶ Per a garantir el manteniment de les tasques de neteja i reparació realitzades, se sotmetia a subhasta la conservació de les obres, immediatament després de finalitzades i rebudes pels còsols i prohoms, durant tres diumenges o dies festius, i el preu es repartia entre totes les terres afectades, fossin o no cultivades, segons el parer dels còsols i dels experts elegits per ells,¹³⁷ els quals, si morien o en cas d'impediment, eren substituïts per uns altres.¹³⁸ Felip II (Felip III d'Espanya), en les primeres Corts de Barcelona del 1599, imposà en el capítol de cort 30 que els pagaments de les referides obres podien instar-se com si es tractés de deutes fiscals davant dels ordinaris del lloc, la vila o el terme on es fessin les tasques de conservació o desviació de les séquies, sense que calgués recórrer, per a la seva execució, ni al batlle general ni al seu lloctinent.¹³⁹

Quant a la pesca, en el capítol de cort 28 de les Corts de Barcelona del 1564 Felip I (Felip II d'Espanya) disposà que, en el Principat de Catalunya i els comtats de Rosselló i Cerdanya, cap persona, amb independència del seu estament o la

133. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 5, p. 250-251. Es tracta del capítol de cort 31.

134. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 6, p. 251.

135. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 7, p. 251. Es tracta del capítol de cort 33.

136. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 8, p. 251-252.

137. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 9, p. 252. Es tracta del capítol de cort 35.

138. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 10, p. 252. Es tracta del capítol de cort 36. Vives aclareix que, des del 1716, cap d'aquestes disposicions no era d'aplicació, per una banda perquè no es podien fer derrames sense llicència reial, i per l'altra perquè, com que les regalies estaven reservades al rei, no era possible variar l'ús de les aigües sense coneixement del Reial Patrimoni. A més, les noves ordres sobre camins públics establien l'obligació de tots de contribuir a les obres públiques (Pedro Nolasco VIVES I CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña*, p. 264, n. 2; p. 270 de la 2a ed. facsímil).

139. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 4, 12, p. 252.

seva condició, podia pescar truites a les ribes o els torrents en l'època de la posta per cap mitjà, ni directe ni indirecte. La finalitat era protegir l'espècie però amb la intenció de garantir l'alimentació de la població en moments d'escassetat, més que no pas tutelar la riquesa piscícola. L'incompliment d'aquesta disposició es castigava amb penes imposades arbitràriament pels administradors de les ciutats, viles i localitats on tingués lloc la pesca. Al mateix temps, s'intentava posar fi als abusos de poder a l'hora de concedir llicències, que no podrien ser donades pel veguer, sinó que requerien l'aprovació de tot el consell. En general, es prohibia utilitzar per a la pesca, en qualsevol època de l'any, «cals», «turpa» o «otras cosas» que poguessin matar truites o altres peces.¹⁴⁰ En el capítol de cort 18 de les Corts de Montsó del 1585, el mateix monarca precisava que l'època de la posta s'estenia des de l'1 de desembre fins al carnaval i que en cap moment no es podia pescar amb xarxa ni aquesta podia ser feta de manera que hi quedessin atrapades truites amb un pes inferior a tres unces. La multa que es fixava per cada vegada que s'incomplia la norma era de deu lliures, la meitat de les quals es destinava a l'oficial executant i l'altra meitat, a qui hagués presentat la denúncia.¹⁴¹

En el capítol de cort 68 de les primeres Corts de Barcelona del 1702, presidides per Felip IV (Felip V d'Espanya), els consellers presentaren una súplica al rei en la qual li recordaven que la confraria de pescadors pescava en els mars adjacents a la ciutat de Barcelona amb dos gànguils, un de propi de la confraria i un altre al servei dels lloctinents de Sa Majestat; tanmateix, com que la ciutat incloïa nombrosos pobles, convents, cases religioses i molts que anaven i venien, l'abastiment de les provisions necessàries era escàs. En especial, sentien aquesta falta els soldats de les guarnicions de la ciutat i els que pertanyien a la guàrdia reial. Per a remeiar aquesta falta, els consellers demanaven al rei autorització perquè els ciutadans poguessin pescar amb dos gànguils més, així com la facultat que fossin els consellers els qui concedissin les autoritzacions oportunes per a la pesca amb els esmentats mitjans als pescadors que estimessin més conuenients, i els prohibissin la referida pesca quan fos necessari.¹⁴² El gànguil era una modalitat de pesca d'arrossegament amb una malla molt estreta que, segons la confraria de pescadors de Barcelona i encara que ells la utilitzaven, podia causar danys a la riquesa piscícola, perquè afectava les cries i era perjudicial per als peixos. Per aquest motiu, els membres de la confraria s'oposaven a la sol·licitud.¹⁴³

140. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 5, 3, p. 253.

141. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 5, 4, p. 253.

142. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, vol. I, IV, 5, 5, p. 255.

143. Cfr. Pere VOLTES I BOU, *Barcelona durante el gobierno del archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*, tom I, Barcelona, Ayuntamiento de Barcelona i CSIC, 1963, p. 50.

No obstant això, davant l'escassetat de peixos, el consegüent augment dels preus i la necessitat de buscar alguna solució per a abastir els mercats d'aquest producte, la petició tornà a reiterar-se en el capítol de cort 39 de les Corts del 1706. Malgrat les protestes i la nova oposició de la Confraria de Pescadors, es permeté que la ciutat instal·lés dos gànguils addicionals per a pescar en el mar adjacent a la ciutat i que fossin els consellers de Barcelona els encarregats d'atorgar les llicències de pesca per a la seva utilització a canvi del pagament dels drets oportuns.¹⁴⁴

144. *Constitucions, Capítols, y Actes de Cort, fetas, y atorgats, per la S.C.R. Magestat del rey Nostre senyor Don Carlos III, rey de Castella, de Aragó, Comte de Barcelona, en la Cort celebrá als cathalans en la Ciutat de Barcelona, en la Casa de la Deputació del General de Cathalunya, en lo any de 1706*, Barcelona, 1706, p. 94.